
J O S E P L O Z A N O

***LA RELACIÓ VERDADERA DE
MAXIMILIÀ CERDÀ DE TALLADA***

Entre els ordes religiosos establerts a terres valencianes a partir de la conquesta jaumina, l'orde de sant Domènec o sant Domingo, també conegut com de Predicadors, ha tingut un paper preponderant i innegable en el nostre àmbit religiós, però també polític i cultural, sobretot al període que abasta els segles xv, xvi i xvii.

El fet que dos dels sants valencians més coneguts, com ara sant Vicent Ferrer – patró de l'antic regne de València– i sant Lluís Bertran, siguen dominics, o el cas de l'oposició de l'OP a la beatificació del pare Simó al llarg de tot el xvii, són tres dades ben significatives en una societat –la dels segles adés esmentats– on la religió catòlica era omnipresent i aquest orde un dels seus poders fàctics amb més influència.

D'altra banda, els convents dominics valencians han estat vinculats, des dels seus orígens fundacionals, a l'evangelització i conversió dels musulmans valencians, aquells que van romandre al país després de la conquesta, i mai no van poder ser assimilats religiosament, ni culturalment, per la societat cristiana que els dominava. Aquells qui, finalment, serien dràsticament expulsats l'any 1609, en una operació militar de gran envergadura i que va tenir molts trets de genocidi.

Per tant no és gens insòlit que l'Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València, tot i trobar-se bastant delmat –a causa de tres fets històrics ben colpidors: la guerra del Francès, la desamortització de Mendizábal i la Guerra Civil de 1936–

1939–, i que a hores d'ara compta amb un fons de 88 volums de manuscrits, siga un dels fons més interessants que té la ciutat per conèixer la història del nostre país; ni tampoc és estrany que allí es guarden valuosos documents sobre la problemàtica dels moriscos, com ara el text que hem estudiat, el qual fa referència a la seua expulsió.

DOCUMENT

Pel que fa a la descripció codicològica del document, aquest es troba al volum núm. 77, enquadernat amb tapes de pergamí,¹ d'unes dimensions de 315 per 210 mm i amb 274 folis de paper, el qual recull seixanta documents referents als moriscos que van cronològicament des del 1609 al 1656, entre els quals figura aquest report amb el número 39, format per 34 pàgines manuscrites en català, que van des de la 201r fins a la 217v. Cal precisar que entre la 210v i la 211r no hi ha il·lació, i que s'ha de passar de la 210v a la 212r, i, finalment, de la 217v a la 211r, per a seguir amb el fil discursiu, atés que les 211r i 211v, per mala enquadernació del volum, i tot i trobar-se al bell mig, contenen el final del document.

A més, el text no té una continuïtat discursiva clara, fet que podem apreciar en aquelles indicacions d'altres textos a què ens remet l'autor, però que no tenen referent en el document que ens ha arribat a nosaltres. Així hi trobem que Maximilià Cerdà de Tallada pot escriure: «...fonch publicada la crida següent, que après se pot veure» (202r); «...excepto lo capítol, que así està après de la lletra.» (202v); «Voldrà lo curios veure les patents... en lo present quadern les podrà llegir. (203r); 'un orde que al present està en est quadern» (203r); «...es feren varies crides...y, entre altres, la que-s seg[u]ex...» (204v); «Y axí part que-s complí lo que el pronòstich deya dels efectes de la Confució Macna, ab les paraules següens:» (205r); «...y donà-li lletra que va en est quadern.» (212r), encara que al manuscrit no es trobe cap crida, capítol, patent, ordre, pronòstic, ni lletra, però sí alguns buits o salts en el text.

Altrament, atenent-nos a canvis en el tipus de lletra, i de trets lingüístics, hem diferenciat diverses parts copiades, i no sempre pel mateix transcriptor, l'inici de les quals hem indicat amb notes a peu de pàgina i hem denominat amb les primeres lletres majúscules de l'abecedari. De fet, hi trobem diverses mans –concretament sis–, la primera des de l'inici, pàg. 201r del manuscrit, fins als finals de la 205v, inclusivament, i que correspon al primer copista o copista A; la segona, des de finals de la 205v fins a la 206r, del copista B; la tercera, des de la 206v fins a finals de la 210v, del copista C; la quarta, des de finals de la 210v fins a finals de la 213r, del copista D; la cinquena des de finals de la 213r fins a la 216v, del copista E; i la sisena, des de la 217r fins a la 211v, del copista E–, i sis criteris de translació que ens donen indicis, en alguns casos, sobre la varietat dialectal a què pertany l'amanuense.

1. Vegeu Esponera Cerdán, A. i Robles Sierra, A. (1996: 380 i 384).

El text, que començà a redactar Maximilià Cerdà de Tallada el mes de setembre de 1609 i que les primeres pàgines possiblement les va escriure ell –per la cura amb què estan escrites–, és un report o relació de fets que sembla inacabat o maltractat pels posteriors escrivans que l’han copiat. Fa l’efecte com si en un principi fóra format per diverses introduccions que explicaven documentació generada per autoritats, tant polítiques com eclesiàtiques, i motivat per aquell corrent de passió historicista dels segles XVI i XVII que al País Valencià generaria dietaris, cròniques i relacions –i del qual donen prova fefaent les obres de Sòria, Garcia, Viciano, Beuter, Català de Valeriola Escolano, Diago, Porcar, els Vic o Aierdi–,² o com si es tractara d’un material per a la posterior elaboració d’un memorial de greuges, sobretot entorn de les conseqüències de l’expulsió o dels atacs de la milícia contra els interessos de la noblesa valenciana, de la qual l’autor formava part.

El document es titula *Relació verdadera, molt en particular, de tot lo que ha pasat en la extracció dels moriscos del present regne de València, y depopulació de aquell, feta y recolta per mi, Maximiliano Cerdan de Tallada, generós, iniciada en lo mes de setembre, any 1609* –d’ara endavant *Relació verdadera*–, i el seu autor, com el seu mateix títol indica, és el xativí Maximilià Cerdà de Tallada. És un text fragmentari que sembla haver estat copiat –com ja hem dit adés– d’un original anterior, llevat de la primeres planes; on cada fragment està destinat a introduir o glossar un document sobre l’expulsió dels moriscos del regne de València, que tan transcendental va ser en la nostra història. Tema que li dóna unitat al document. D’altra banda, aquest també ens parla d’alguns episodis i seqüeles de l’esdeveniment, com ara la revolta dels moriscos a la mola de Cortes, acabada per Turixi, i a la de la vall de Laguar; la venda de béns dels expulsats pels soldats dels terços, béns que la noblesa considerava com a seus, però que tot i lamentant-ho no farà res per recuperar-los; la reducció de les pensions dels censals, les rendes dels censalistes, que arruïnarien un important sector «inversor» de la població valenciana, i el batiment de moneda falsa.

L’AUTOR

No coneixem massa dades biogràfiques de Maximilià Cerdà de Tallada i Sancho (1560/65-1630), autor del text *Relació verdadera*. Sabem que tenia velleïtats literàries, perquè va ser un dels tretze membres fundadors de l’*Academia de los Nocturnos de València*,³ un cenacle literari d’autors valencians que es reuní amb certa assiduitat entre 1591 i 1594, i que arribaren a un nombre de quaranta. Les sessions se celebraven a la ciutat de València, al palau dels Valeriola, ubicat en la actual placeta de Nules. Aquesta acadèmia, que va ser creada l’any 1591 per un membre de la noblesa valenciana, Bernat Català de Valeriola, celebraria un total de 88 sessions.⁴ Van ser-ne membres l’historiador Gaspar Escolano i els autors teatrals Gaspar Aguilar i Francesc Tàrraga.⁵ En les

2. Escartí, J. V. *Memòria privada. Literatura memorialística dels segles XV al XVIII*, Eliseu Climent Editor. València, 1998.

3. Canet, José Luis / Rodríguez, Evangelina / Sirera, José Luis. *Actas de la Academia de los Nocturnos – Vol. I (Sesiones I-16)*, Edicions Alfons el Magnànim. València 1988, p. 19.

4. Les actes han estat publicades fins a hores d’ara en quatre volums, el primera com ja hem dit en la nota anterior, el 1988; el segon el 1990; el tercer el 1994, i el quart el 1997.

5. Veure *Gran Enciclopèdia Catalana*, volum I (A-Alf), entrada ‘Acadèmia dels Nocturns’, p. 100. Barcelona 1990.

seues sessions es llegia un discurs i diversos poemes, que tenien com a comú denominador la temàtica prefixada en la sessió de la nit anterior, i el seu objecte era desplegar l'enginy i la virtuositat d'aquells lletraferits, els quals tenien cadascú un pseudònim relacionat amb la nit. El pseudònim de Maximilià Cerdà de Tallada era *Temeridad*. L'edat dels membres oscil·lava entre els vint i trenta anys i el nostre autor deuria ser dels més joves. L'idioma habitual dels discursos i poemes d'aquells cenacles literaris era el castellà; a les actes de les sessions –88 sessions– publicades en quatre volums per la Institució Alfons el Magnànim, només n'hi ha un en català, i no és del nostre autor, i diversos plurilingües. En la 9ª Jornada, *Sosiego* –pseudònim de Miguel Beneito–, en un poema titulat *Elogio a los Académicos*, li escriurà a Maximilià Cerdà de Tallada aquests versos: «Cerdán, con su saber el mundo atierra / pues no cabe inorancia en su sujeto, / que su saber divino la destierra, / con su cordura y término discreto / nos descubre los mucho que asigura / su ciencia rara y su saber perfeto».⁶

D'altra banda, la *Relació verdadera* és l'únic text en prosa, i en català, que se li coneix a Maximilià. També apreciem en ell, a través de les seues paraules, el que podria ser un cert toc nacionalista en els seus plantejaments, quan al text es refereix a la «nació valenciana» (207r) i «als soldats de la nostra nació» (209r). Al capdavant, però, ben poca cosa.

El nostre autor pertanyia a la noblesa, ell mateix ens diu que és «generós». Una noblesa valenciana subalterna i genuflecta, amb un poder subsidiari i plegada als interessos castellans, i a qui el poder dels Àustries sempre feia ballar amb la més lletja. Era el fill menor d'un important jurisconsult, Tomàs Cerdà de Tallada (1532-?1613), cavaller i senyor de Cerdanet, el qual va exercir càrrecs ben significatius a l'Audiència de València, va formar part del Consell d'Aragó i, a més, va escriure importants obres sobre matèria política, penal i penitenciària, com ara *Visita de la cárcel y de los presos* (1574); *Verdadero gobierno de la monarquía de España* (1581); *Viriloquium en reglas de estado* (1604); *Repartimiento sumario de la jurisdicción de SM en el reino de Valencia* (1609) o *Discurso en razón de abreviar pleitos* (1613). En els preliminars d'algunes d'aquestes obres figuren poemes dels seus dos fills: Tomàs, que seria comanador de Montesa, i també de Maximilià.

En la biografia de Maximilià Cerdà de Tallada podem distingir una altra vessant: la d'home públic. Sabem que fou capità de cavalls de la Costa, encara que no hem pogut esbrinar en quin any va ser-ho; el trobem com a procurador del braç militar en les Corts de 1604, i sabem que va participar en la reunió que dit braç celebraria el 1606, on va ser nomenat comissionat davant de Felip III, càrrec que va exercir fins al 1608. El 1614 va casar-se amb Maria de l'Esperança Gibert, i sembla que va morir, cec, l'any 1630.

Com a escriptor, i sobretot poeta, va participar en les justes poètiques que se celebraren a primeries del segle XVI a València, dins el corrent de humanisme tardà que va inspirar l'aparició al regne d'Espanya de diverses acadèmies literàries, i entre elles

6. *Op. cit.* p. 231.

la de València. Algunes de les seues poesies podem trobar-les a *Fiestas nupciales que la ciudad de Valencia hizo al casamiento de Felipe III* (1599), de Gaspar Aguilar, i en la novel·la pastoril *El Prado del Valencia* (1600), de Gaspar Mercarder, comte de Bunyol, que tracta sobre les noces del duc de Gandia, i on l'autor va incloure un bon nombre de poesies de les actes de l'Academia de los Nocturnos. Per tant, la producció literària del nostre autor sembla més aviat minsa.

Per tot i això crec que no devia ser un lletraferit gaire rellevant, ni amb una posteritat excessivament duradora, Ximeno⁷ no li dedica cap entrada, només el cita en la del seu pare,⁸ on ens informa, lacònicament, que Maximilià va ser «capitán de cavallos» i que el seu progenitor li va publicar dos poemes al seu *Viriloquium*.

Tanmateix, ens trobem davant una relació de fets dels quals l'autor és testimoni ocular; és a dir, amb una font d'informació de primera mà. A més, Maximilià n'ha estat protagonista actiu, com ell mateix reflecteix en el text.

Així, en vespres de l'expulsió dels moriscos, participa en les deliberacions del braç militar, és a dir, de la noblesa valenciana, molt preocupada per les repercussions econòmiques del tema, i perquè, d'altra banda, l'han marginada de tal operació. I ell serà un dels representants nomenats per a exposar aquests problemes davant del virrei, el marquès de Carazena. Més tard serà convocat en l'última junta dels censalistas, que veuen perillar els seus interessos amb l'expulsió, com ell mateix ens conta: «...feren algunas juntas en lo capítol de la Seu, en la quall també y fui convocat en la última junta...», «Y avent-me comanat en dita Junta lo primer vot,...» (217r). D'altra, Thomàs Cerdà de Tallada, el seu germà major, cavaller de l'orde de Montesa, també participa en aquests fets (203v), concretament en la custòdia dels assuts, castells i aigua de la ciutat de València. És a dir, que en la *Relació verdadera* concorren tota una sèrie d'aspectes i circumstàncies, gens menyspreables, en el report d'uns fets històrics; d'altra banda, és l'únic que existeix en català sobre l'expulsió dels moriscos valencians.

CRITERIS DE TRANSCRIPCIÓ

He emprat en el trasllat del text de la *Relació* els criteris ortogràfics habituals en els treballs de transcripció filològica, és a dir, l'accentuació, la puntuació i l'ús de majúscules i minúscules com es fa actualment, i la regularització de l'ús de la *v* i la *u* i de la *i* i de la *j*. Els mots que apareixen units els he separat segons les normes de l'apòstrof i el guionet, en el casos que així ho preveu la normativa, i en els casos no previstos, per indicar la mancança d'una lletra, he utilitzat el punt volat, i entre claudators [i] les grafies que hi manquen, quan l'absència de les qual podria entrebancar la comprensió del text.

7. Ximeno, V. *Escritores del reyno de Valencia*, 2 ts, València, Josep Esteve Dols, MDCCXLVII-MDCCXLVIII (Edició facsímil Llibreria París-València 1980).

8. *Op. cit.* tom I, pàg. 34.

RELACIÓ VERDADERA, MOLT EN PARTICULAR DE TOT LO QUE HA PASAT EN LA EXTRACIÓ DELS MORISCOS DEL PRESENT REGNE DE VALÈNCIA, Y DEPOPULACIÓ DE AQUELL, FETA Y RECOLTA PER MI, MAXIMILIANO CERDAN DE TALLADA, GENERÓS, INICIADA EN LO MES DE SETEMBRE, ANY 1609

Primerament, avent sabut lo extrenuo bras militar que la magestad del Rey, nostre senyor don Felip de Àustria, terser de aquest nom (y en temps del papa Pablo quinto, esent jurats en la present ciutat de València, en lo present any: Grisóstomo Siurana, generós; Francisco March, ciudadà; Melgior Valenciano de Mendiolaça, cavaller; Baltasar Miquel, ciudadà; Diego de Salines, per ser mort lo jurat Chosef Onorat Perelló, ciudadà, senyor de Benifaraig, y com no estar en costum fer-ne altre, jurat; y esent diputats, per eser mort don Feliciano Figueroa, bisbe de Sogorb –que era diputat primer eclesiàstich– don Jeroni Ferrer, comanador de Orgeta y cavaller de Santiago de la Espasa; don Giner Rabasa de Perellós, machor, baró de Dos Aygües y senyor de Benetúser; Miquel Àngel Solanes, ciudadà; Fransés Lloqui, generós, y per ell, supdelegat; Melgior Cruyllles, generós, y per la vila de Alcoy, Sisternes, y son supdelegat Arsís de Senpere, ciudadà) feya y tenia moltes prevencions de guerra, axí per terra com per mar, totes en lo present recne; considerant que encara que-s deya que era per a la jornada de Alger, vent y molt bé considerant que portava més camí de ser per a la extracció y depopulació dels moriscos, preseïnt convocació del dit extrenuo bras militar, feta per Pere Gostans de Soler, al present síndich de aquell en lo present mes de setembre, lo dit bras féu del·liberació, *nemine discrepante*, de tres nobles y tres cavallers de la present Junta, aconsellat[s] [d']altres, los quals foren don Lluís de Vilanova, conte de Castellar y Faura; de Cucaló, generós, senyor de Càrçer; don Jusep de Proxita, marquès de Navarés, conte de Almenara; Sipió Rocha, generós; don Fransisco//201v//Llançol⁹ de Romaní, senyor de Gilet; Maximiliano Cerdan de Tallada, generós, per a que representasen a sa excelència, don Luis Carillo y Toledo, marquès de Carasena, al presen virey y capità general, la notable desconsolació de lo dit bras y estament militar tenia de que [...] esent tan coneguda per sa magestat, y experimentada y ignata¹⁰ fidelitat y amor, eretada de sos predesesors, tan continuada en totes les ocasions de guerra y pau, en les quals sa magestat, y lo reys predesesors, els avien manat enplear y que en lo present que presentien per veure tant[s] aparatos de guerra, no de menyx. Inportan-se que los demás no-n tinguesen de sa magestat ninguna notícia; suplican-li fos servit manar-los donar alguna notícia per a poder-se oferir ab serte y acudir a son rey y senyor.

Y que, com si se sospitava, que era per la extracció de moriscos, fos servit donar-los carta de favor per a sa magestat, per a que fosen oÿts. Los quals elets tornaren resposta al dit estament en la forma acostumada, de que sa excelència no avia declarat son pit en més de que-ls afavoreria, axí per si volien escriure a sa magestat, com per a si enviaben enbaixadors.

9. A l'original: Llançon.

10. A l'original: ynganata.

Oyda la relació, lo dit estament féu del·liberació d'escruiure a sa magestat en conformitat desus dit, per medi de dos embaxadors: lo un senyor de vasalls moriscos, l'altre no, y que se feren elets per a axceptar de sa excelència la mersè y favor concedida, après de haver-li donat raó de la susdita del·liberació.

Foren eletes,¹¹ de la forma acostumada, de la present Junta: a don Fransisco Llançol de Romaní, baró de Gilet; a Maximiliano Cerdan de Tallada, generós; a don Jaume de Vilanova, y a Josef Ferragut, generós, reduïts de aquells dotse que en la dita del·liberació féu dit estament. És a saber, sis nobles y sis cavallers y generosos, com dit és, per a fer elecció dels dits embaxadors y donar ad aquells les intrucions y memorial, ordenar aquells y demás lletres per a sa magestat, y demás persones que ad aquells paregués.

Los quals, lo desús síndic, aconsellat de don Jaume Sans, senyor de Alboy, y de Fransés Ferragut, baró de Gova, féu elecció de les persones següens: don Felip Boyl de la Escala, senyor de Manises; Maximiliano Cerdan de Tallada; don Francisco Llançol de Romaní, baró de Gilet; Carlos Valero; // **202r** // don Pedro Sans de la Llosa; Yusep Ferragut; don Juan Lloris Fenollet; Sipió Roca; don Nofre Muniós Cucaló; don Lluís de Vilanova, conte de Castellar; Llorens Saydia y Urbano.

Los quals feren elecció per enbaxadors, per al dit efecte, a don Felip Boyl de la Escala, lo senior de Manises, y don Juan de Valtera y Blanes, als quals donaren les instruccions conveniens y memorial següens en esta forma, que per a fer aquells reduyren al conte de Castellar y a Maximiliano Cerdan. Y per a la colecta de les pecúnies per als gastos de la enbaxada, sobre la llista y tacha següent, feta per los dits reduïts, foren reduïts don Lluís Fenollet y Carlos Valero.

Los quals enbaxadors portaren ab dit[s] memorial, instruccions [i] lletres per a la magestat del rey y de la reyna; per a don Francisco de Sandoval, duc y marquès de Dénia; per a fray Aliaga, de l'orde de Predicadors, confeçor de rey; per al padre Rigardo, de la Compania de Jesús, confesor de la reyna; per al vicecanciller, don Diego Claustro; per al duc de l'Infantado; per al duc de Gea; per al conde de Es[...]ade.¹²

Los quals partiren de la present ciutat per a on sa Magestat estigués, a denau del present mes, partits los quals en vint-y-dos del present mes, estigueren tractant de fer eletes persones [de] dit estrènuo bras, per a que ab los elets dels demás braços, eclesiàstic y real, fer enbaxadors.

Per tot lo recne foren cridats los síndic[s] dels tres braços, és a saber: Bellmont, canonge de la Seu, síndic del bras eclesiàstic, Diego de Salinas, jurat síndic del bras real, y lo dit de l'extrènuo bras militar per sa excelència, als quals donà per a los estaments una lletra a cascú, del tenor que a present se dirà. Tanbé del matex tenor ne foren donades als diputats y gurats en lo matexy dia. Tanbé en lo matexy de vint-y-dos, fonch publicada la crida següent, que après se pot veure.

E lo dia següent foren cridats y donades lletres a tots los titulats // **202v** // Y en lo dia en après foren donades tanbé a tots los barons, senyors de moriscos, totes del matexy tenor que la susdita, excepto lo capítol, que así està après de la lletra.

11. Proceudent de: electes.

12. Illegible.

A més del desús dit, enseguida de dites lletres fon feta eleció de tres nobles y tres cavallers de la present Junta, en lo present mes, per a anar a sa excelència a oir que-ls tenia que manar de part de sa magestat, que foren, com dit és: Geroni Mercader; Pere Lloís Almunia, generós; de Pròxida; don Francisco Rebollet; Felipe Rebolay, generós; don Gimén Peres; Juan Sipió Roca, generós. A dos dels quals, tornat que agueren la resposta, cometeren lo respondre'n a sa magestat a dita lletra y escriure al duc de Lerma, que foren de Jimen Peres Juan y Sipió Roca, generós. Lo tenor de les quals se poden llegir après.

Tanbé foren fets quatre elets per assistir y acudir a sa excelència, per si tenia alguna cosa que advertir a l'estament Militar que convingués en dita ocació, de tanta importància. Per al qual efecte tanbé se determinà que restàs advertit lo síndic¹³ de tenir lo bras¹⁴ junt cada dia, perquè-s pogués resoldre lo faedor. Per al qual efecte foren nomenats elets a don Lluís Vilanova, conte de Castellar; a Fransés Artés, generós; a don Francisco Fenollet; a Sipió Roca, generós. // **203r** //

Les prevencions que y agué de guerra, en la present gornada, foren aver vingut don Agustí Mexia, mestre de camp y del Consell de Guerra de sa magestat; lo qual se aposentà en lo Real; aven aribat al dit palàcio Real en or y argent, en moltes càrregues de moneda; y al mateix temps, éser aribat a Dénia don Pedro de Toledo, general del mar Mediterràneo, y don Luis Faxardo, general del mar Océano, ab sis galeons, set lanches, dos [...] ¹⁵ y vint-y-set naus, onse galeres de Sisília, les de Nàpols y Llombardia, [i] les galeres de España, ab los terços de Portugal.

Y per la terra, en la frontera del regne¹⁶ de Castella, aver-y alochada molta gent de infanteria y cavalleria, molta en número. Y en lo regne de Aragó molta gent quintada, al modo y costum de aquell regne.

Tanbé, per orde de sa excelència, lo capità y governador de infanteria espanyola, Francisco de Miranda, natural de Oliva, en la part de ponent del present regne reseñà los tersos y companies de la milícia efectiva. Y don Gaspar Vidal, capità de cavalls de la costa marítima en lo partit y districte de Vilagoyosa, reseñà la gent y tersos de la milícia efectiva en la part de llevant y tremuntana.

Voldrà lo curiós veure les patents de don Agustin Mexia, y dels demés, Miranda y Vidal, en lo present quadern les podrà llegir. Tanbé abans de la publicació de dita quidra y notificació de les lletres, foren despachades quatre patents a quatre cavallers, naturals residents en València, per a que acudisen als puestos de mar y terra a executar les comicions. Segons en lo tenor de aquelles, así lo quuriós podrà llegir. Los quals foren lo capità don Gofré de Blanes, cavaller de àbit // **203v** // de Nostra Señora de Montesa, comanador de Benicarlo y Vinaròs; don Baltasar Mercader, cavaller de Santiago de la Espasa; lo alferis don Francisco Caròs; don Pedro Escrivà, cavaller de Santiago de la Espasa.

13. A l'original: síndic.

14. Braç militar.

15. Espai en blanc.

16. A l'original: regnes.

En après foren fetes prevencions per los jurats de València de que es molguesen al present mil y sinc-sents sachs de blat, per a que, fets farines, es tinguesen en depòsit custodi[a]ts, per si alguna causa, o que-ls moriscos desbaratasen los castells y asuts de les séquies, per a que, mentres se consertaren, y agués farines per a sinc o sis dies.

Y perquè, en lo dia de vint-y-quatre del present, se tingué notícia que la nit abans, avent-y gent alguna que treballava en dits asuts y custòdia [de] aquells, vingueren alguns moriscos ab arcabusedos, y la dita gent, que estava en custòdia, vent que volien fer dany y feyen armes feren fogir a aquells. Per so, sa excelència, en lo dia vint-y-sinc, cridà al capità Thomàs Cerdan de Tallada, cavaller de la orden de Nostra Señora de Montesa y Sen[t] Jordi, que estava de guarda en lo Real Palàcio aquell dia, y li ordenà, manan-li despachar patent per a que estigués en dits castells y asuts, en custòdia de les aygües de la present ciutat.

Tanbé en les matexes calendes, sucseí¹⁷ que portant uns moriscos de Alcàser y Picasent planta a vendre a València, els ixqueren un gavayx cochero y altres cristians vells, y-ls llevaren les cavalcadures y acoltellecharen de algunes ferides als dit[s] moriscos. Per so, acudint allà lo auditor de la Guerra va penchar al dit cochero y a un altre, que foren presos de aquells.

Per a prevenir la custòdia de la dita ciutat, fou previngut un orde que al present està en est quadern, ordenant a la gent de batalla y mestres de camp de aquell de dins de la ciutat lo que devien¹⁸ fer. Per al qual efecte feren venir a València les companies de a cavall de //204r// de la costa del present regne, que són la de Moncofa, capità Geroni Marc, cavaller de la orde de Nostra Señora de Montesa y Sen[t] Jordi; la compaניה de Canet, capità don Carlos de Borxa, cavaller de la orde de Nostra Señora de Montesa y Sent Jordi; la compaניה de València, capità don Jaume de Vilanova; la de ponent, la compaניה de Vilajoyosa, capità don Gaspar Vidal; la compaניה de l'Orta de Alacant, capità don Carlos de Castellví.

Al mateyx temps, los diputats començaren a repartir les armes y municions de la casa les Armes, axí per los particulars com per als oficis de la present ciutat, viles y llocs del present regne, entre les persones que no-n tenien.

Fonc també manat y ordenat per sa excelència, a tots los castellans dels castells de omenadge y altres del present regne, que acudisen cascú a sos castells y abastisen i municionasen aquells. F[e]ren en la ciutat de Xàtiva de la mateixa manera que en molts pobles del regne, tancades moltes portes a calicanto, dexan-ne algunes ubertes, ab gent de guarda y porta.

Als vint-y-sinch de dit mes, don Agustín Megia, de matí, s'enbarcà en lo Grau de València en dos galeres que vingueren per ell, y per anar a Dénia a entendre en la enbarcació dels moriscos que, com se diu, la primera avia de ser en los moriscos de Dénia y Gandia.

17. A l'original: sucseyí.

18. A l'original: deuyen.

Y als vint-y-sis aribà nova de que los moriscos de Alberic y Alcoser se avien alsat y recollit en una montanya, a cosa de sinc mil moriscos. Y lo virey féu resolució de fer-los pendre els pasos y no dir-los ni fer-los res, sinó dexar-los fins a feta la enbarcació dels demés.

Als vint-y-quatre del matex se féu crida, per sa excelència, declarant que los moriscos poguesen vendre's tots los béns mobles, conforme es conté en la crida que ve après.¹⁹

Y als vint-y-sinc de dit // **204v** // mes, se preconisaren una altra crida de tenor següent.

Als vint-y-sis feren altra crida, clamant que los pobles de cristians guardasen cascú, en sos termes respectius, los camins, que no-s fes dany etc. com se conté en aquella. Dit dia doblaren les guardes, fent entrar dos compañies en los puestos, en lo Real: el un lo cuerpo de Guardia y portals, lo altre cuerpo de Guardia en lo portal Nou y torres de la Pólvara, y en la casa de les Armes lo llevaren. Y comensaren a fer la guarda los artillers, encaregan-se de aquella los diputats.

A vint-y-set de dit mes, lo Patriarcha predicà en sustància de la ocació.

Tot lo que en lo edicte féu publicar, se conté en aquest quadern y també la orde de les devosions, lo qual està tanbé en est quadern. En est cap fa discórer llarc, puix²⁰ se parla del Patriarcha lo discurs d'esta matèria.

Als vint-y-vuit del mateix se publicà una crida del tenor següent, que-s veu en est quadern.

Foren vàries les noves que aribaren de coses que pasaven en cascuna part del regne, de molts moriscos que per les montanyes se juntaren, quals en la serra de Aytana, quals en la de Mariola y en altres parts de tremuntana, com en lo de Cortes y Dos Aygués. Però no en la serra d'Eslida, perquè estava presa per lo rey. Y com per ocació de la crida, que-s féu als vint-y-dos, la gent avia comprés que los moriscos no podien exir de sos pobles, pasats los tres dies de la publicació de aquella mataren alguns d'ells que encontraven en camins.

Per la qual ocació se feren diverses crides per a evitar estos danys, posant penes als que enuchaven y, entre altres, la que-s seg[u]ex, declaratòria de la primera, publicada als vint-y-dos del present mes de setembre. // **205r** //

Dichous següent, que contaven lo primer de octubre, partiren del port de Dénia, enbarcats en algunes naus y galeres, més de sinch milia y do[s]-sent[s] moriscos, tots vells, dones y chics; perquè tota la gent chove, ab desimulació, a la desfilada y de nit, se retiraren a la montanya. Y com los comisaris que anaren a l'efecte de la enbarcació no conexien los moriscos de los tals pobles, portaren a enbarcar-se'n la chent que y avia. Tots los quals feren el número desús dit, que fonch la primera enbarcació.

Dit dia, tanbé en lo Grau de València, se comensaren a enbarcar los moriscos de alguns pobles del rededor de València. Y a tres del dit més aribava nova que-n moltes

19. Aquí ens trobem amb una de llacunes del discurs.

20. A l'original: peiux.

parts avien mort y degollat molts moriscos, y que estaven per los camins a muntons. Y axí part que-s cumplí lo que el pronòstich deya dels efectes de la Confució Macna, ab les paraules següens: [...].²¹

A quatre, estant en ora de sermó, per ser diumenche, arribà ab gran avalot nova de que per la part de Burchasot avien arribat gran número de moriscos, qui, deya quatre mil; qui, mil; qui, dos mil.

Parà lo sermó en moltes esglésies, tancaren aquelles, tancaren los portals,²² comensaren a doblar les campanes. En fi, y agué gran avalot.

Perquè arribà nova que avi-// **205v** //en degollat tot lo lloc de Burchaçot. Y dins breu temps, se sabé que no fonch res, sinó una quistió de uns veremadors ab tres moriscos. Y sucseí que mataren un morisco, y los demás, avent fogit, baxaren dins breu temps ab cosa de trenta o quaranta moriscos a cercar als veremadors y, troban-los, ne mataren dos o tres y se'n tornaren allà de on vingueren. Y com la nova fonch machor, asò paregué res.

Los enbaxadors que trameteren a la Cort de sa magestad, parlaren ab sa magestad dimats y sis del pasat, y donaren la enbaxada següent, com se conté en les presents lletres que trameteren en lo estrènuo bras militar del tenor següent:

«A quatre del present se acabaren de enbarcar, en lo Grau de València, tres pobles de moriscos. Y así no²³ vingueren altres pobles al matexy Grao a enbarcar-se de la mateixa manera.

En estos dies, fins así, don Pedro de Toledo anava ab divuit companyies de soldats de la mar, ajudat de altres companyies de la terra, de la milícia efectiva, portant molt[s] moriscos a enbarcar en la part de llevant y de aquelles valls a Vinaròs, a on estava la esquadra de Nàpols²⁴ y altres vexells, y enbarcaren més de sinc mil, entre òmens, dones y chics. Y en la part de Alacant s'enbarcaren en altres vexells, axí redons com galeres, més de vuit mil òmens y dones, sense més de mil criatures de mamella. Y continuanse la enbarcació // **206r** // del Grau de València, baxaren molts més pobles, que serien los que fins aquí se an enbarcat més de dos mil tre-sens entre tots. Y fan número que estes partences [de] més de vin[t]-y-un mil y sinc-sens.

Y al present, en lo dit Grau, ya per enbarcar los del poble de Benimodo,²⁵ Buñol, Gest y Bétera, que contam vui del mes de octubre, catorse. Y arribat nova s'ert de que avien cha comensat a arribar, de volta, los que avien fet la primera enbarcació. Y que los de Benilloba, Vall de Muro y altres pobles, que deyen que se avien fet a montañia, que a vuit del present caminaven per l'enbarcador, y asò, ab lletra s'ert del dit don Baltasar Mercader, del matexy calendari.

Y en lo Grau de València també aplegà, a onse, un vexell de volta, dels que avien dextat allende moriscos, dels que ells matejos se pagaven lo flete, que són estats molts pobles que-ls rics de aquells s'an fet. Enbarcan-se en Alacant, en la dita gornada, los llocs de la part de ponent: de Albaterra, Crevillent, Asp,²⁶ lo arabal de Elig,²⁷ Novelda, Elda, Petrer y Salines y altres. Y en Dénia onse pobles del ducat de Gandia y Beniredà, del capítol de la Cort y Jurats de Untinent,²⁸ la baronia de Xall²⁹ y los de Gata y altres.

21. Una altra de les llacunes del discurs.

22. De la ciutat de València.

23. A l'original: y así no, y así no.

24. A l'original: Nàpols. Altrament, una altra grafia, però amb lletra més fina, la del copista B.

25. A l'original: Benimòdol.

26. A l'original: Ast.

27. A l'original: Elg.

28. Ontinyent.

29. Possiblement Xaló.

Y en lo Grau de València part de llevant: los llocs de Alcàser, lo qual portà a embarcar don Pau Sanoguera, señor de aquell, y fon lo primer que portà a sos vasalls a l'embarcador. En après vingueren , fins a la present jornada, Picasent, Benimàmet, Mirambell, y·ls nomenats en Vinaròs y la Llosa, los pobles de la serra de Espadà, Bechí, Vall de Segó y Ribarocha y altres.

Sertificàs al present la nova de que-n Cortes se an retirat més de dos o tres mil moriscos, y en Lagar, del marquesat de Guadalest, més de sis o set mil, y los que se avien retirat devés les baronies de Alberic y Alcoser tractaven ja d'embarcar-se. Y van marchant per a la segona embarcació molts pobles de totes parts, com són Jelva, lo araval, Calles, Tales, Benageve, Benaguay. // **206v** //³⁰

Y, per escusar la prolixitat, s'embarcare[n] tots los moriscos del regne, per ses jornades en los puestos referits de tots los pobles, com se à dit, que són de moriscos quatre-sens cinquanta-y-tres, los noms dels qual[s] esta[n] en est quadern, ab los amos de aquells. De manera que venint a fer suma de tots los que s'embarcaren, en tots los dits puestos, entre òmens, dones y criatures, foren sen[s] número.

Y com se à dit, molta part dels jòvens, per aver-se fet a montaña, no s'embarcaren, retiran-se en quatre puestos forts, que foren: Guadalest, y en la vall de Laguar y en la de la Gallinera, y en la part de Castella, en Cortes. Que tots los dits moriscos foren en número prop de vint-y-sinch mil jòvens, y les dones, gichs y vells, que en los pobles de dits puestos se restaren, que no·ls pogueren traure [a] embarcar per aver-se fet forts en aquells.

Com se à dit, causaren alguna inquietut y cuydado, encara que no estaven armats sinó poch d'ells de alguns pedranals y pestolets y alguns *jusos* llarchs, y de les relles y llegons que y avien fet fer als ferers dels seus pobles, y moltes fones y alguns arcabuses, y poch mosquets, ab los quals feyen *vistas*.

Y los exèrcits dels cristians creÿe[en] que eren molt més, perquè com los puestos eren eminents y altres no·s podien descobrir, sinó per alguns portells de la montaña, y com feyen també ses sentineles, que sitiant y exint de guarda sentien lo toch de les caxes, les quals feren de alguns buchs de colmenes y pells seques. // **207r** // Y que veyen-se també algunes banderetes, [que] y llevaven y posaven, fetes de llansols.

Tota aquesta ynquietut la causà, que no·s pot dexar de dir per ser veritat, com ja se à señalat dalt en lo prinsipi de est discurs, lo y aver tingut orde lo virey de sa magestat y Consell de Estat de que anàs cubert y disimulat, en los prinsipis, ab los señors de vasalls. Reselant que no avien de pendre bé aquesta execusió y espulsió de moriscos. Y perquè quan fon fet lo de la serra de Espadà, durà tant temps, [per] aver-se fet forts en ella los moriscos. Per y creure lo duch de Sogorb, de la casa de Aragó, señor que y era de dita serra, a càrrech del qual estava conquistar-los, els quals perseguia ab blanor, y no per ventura ab lo rigor que convenia. Y axí agueren de venir a llansar-los, de la dita serra, estrangers.

Y axí, en esta ocasió, sols se reselaren de dita serra, y après, com se à dit, y com serà, selaren, com dit és, dels señors de vasalls, y no sols d'ells, sinó de tota la nació

30. Canvi de grafia. A partir d'aci comença la transcripció del copista C.

valenciana. Portant tant secret est negoci que no-s pogueren, ni gosaren informar-se dels puestos aprés, y axí no-ls saberen per a poder-los prevenir, que sols previngueren los del castellet de Guadalest. Perquè a cas un cavaller pràctich natural digué ser puesto fort, per tenir font y molí, y ab disimulació procuraren que don Jeroni Mercader, a càrrech de qui estava lo govern y administració de aquell estat –per estar lo marquès en Flandes, en servici de l'archiduch–,³¹ se à figurat de aquell, com o féu, que fins tenint dins moltes vitualles, tant quant duraren durarà // **207v** // lo sustentar-los forts.

Però, com se à dit, don Agustin Mexia, que estava en la ciutat de Xàtiva, dexant allí orden per acudir –com se dirà– als moriscos que se avien fet forts en Cortes, acudí als puestos de Laguar, Gallinera y Guadalest, y féu los efectes en la vila de Murla, que és de cristians vells, per a des de allí donar-los orde en què convinguesen. Y axí repartí la gent dels tersos de Nàpols, Sisília y Portugal, de la manera que més li paregué convenir.

Sucseí que avent acudit de moltes viles y pobles de cristians del present regne, molta gent de la milícia efectiva, ab los capitans, y altres a la desfilada, als quals llansava don Agostí Mexia que se alistaren davall bandera, perquè sucsein alguns desbarats.

De aquells moriscos ne mataren alguns, y també estaven alguns moriscos morts, y asò era inquietut. Y tot per ocasió de aprofitar-se de la gasama.³²

Durà alguns dies lo determinar-se per on podrien acometre's, perquè les puchades eren molt dificultoses. Y més per a la gent dels tersos, per no ser pràctichs en la terra y les sabates no ser bones per anar per aquelles peñes y montañes. Fon Déu servit que se offerís hun capità de la vila de Penàguila, de que acometria la pujada ab la segua gent, que com a pràctich sabia. Y [...] don Agustí Mexia no y e[ll] consentí, però sí disimulà. Y axí acometé dit capità que y deya.

Y acometent guanyà un puesto ab la segua gent de un peñonet de montaña y plantà bandera, encara que-ll morí, // **208r** // lo dit capità. Y vent lo alferis mort, ab aquell se'l carregà al coll, que li era cosin germà, y-l retirà.

Y don Agustin Mexia, vent lo bon succés, li donà [la] espasa sua de la mort;³⁴ y lo dit alferís li respongué que li fea molta honor, però que el parabien li['l] podien donar, perquè-s folgava, puix³⁵ se avia tan bé enpleat.

Sucseí també que, posan-se casi de nit, a ora tarda, de un puesto y-n altre, molts moriscos y mores, [que n']avien tengut notícia, se posaren en celada. Y alguna part, gent dels tersos, y a l'altra de la milícia efectiva del regne, venint a pasar dits moriscos mogueren la comesa los naturals y axí seguiren los estrangers, fògint molts moriscos.

Ne restaren morts de més de mil y quatre-sens, y prengueren molts vagatges y algunes criatures y poques dones, perquè tan desimboltes corien la montaña com los òmens. Aquest [fet] alegrà³⁶ molt, perquè-s repartiren entre els terços y la demás gent alguna cosa de confiscació.

Ab estes coses vingueren a reduir-se los moriscos a dos puestos, perquè vent que lo castell de Gaudalest no-l tenien, se acolliren a los castells de Laguar y Gallinera, que els avien fortificat y tenien en ells qui fes pólvora.

31. Es tracta de l'arxiduc Albert, marit de l'arxiduchessa Isabel Clara Eugènia.

32. Al text la grafia no sembla massa clara. Potser diga 'gasama'. La gasama era, juntament a la del ramellet i de la creu, la moneda vella.

33. Illegible.

34. Segurament es refereix a l'espasa de la justícia, també coneguda per 'espasa de la mort', perquè amb ella s'ajusticiava.

35. A l'original: pux.

36. A l'original: alegrìa.

Y proseïnt los nostres, vent los soldats de la terra de les viles de Alcoy, Xixona, Penàguila, y altres, que s'entretenien los moriscos, mentres hostegava don Agostín Mexia y lo Consell lo faedor, suplicaren los donasen llicència per acometre per un puesto que com a pràctichs sabien // **208v** //, encara que molt aspre lo millor que era, a on los moriscos tenien l'aygua. Y encara que don Agostín Mexia ductà, però consentí ad aquells la empresa. Y avent acomés, encara que ab molta resistència [i] ab poca pèrdua, perquè sols y moriren set o güit o men[y]s, guañaren lo puesto y la aygua.

Y com a pràctichs reconegueren los puestos amagats y coves, y trobaren molta riquesa de or y moneda, robes y moltes vitualles, que fon de gran alegria y *consuelo* per als soldats.

Vingueren-se a reduir tots los moriscos que ya fosen sans, perquè ab lo temor y la matansa ne fogiren de nit molts, que com a pràctichs anaven com a talpons. En matarien cosa de dotse mil, los quals se reduiren en dos peñons, perquè lo demés y l'aigua, a on fon lo vensiment, que-s diu lo barranc de Bellafí –y don Agostí Mexia li deya, ab raó, «*el barranco del Diablo*»– ya estava tot ocupat per los nostres.

Y era cosa molt de veure'ls tots apiñats en la sima dels monts, y anar y caminar per ells ab tan gran perill. Y estaven tan alts³⁷ que los soldats nostres, des de a on estaven, no podien alcansar-los ab mosquets, ni peses de artilleria se pogueren portar als puestos a on estaven, per ser tan aspres per a poder-los alcansar.

Y com avien perdut l'aygua, y estaven sense ella, y ells no begüen altra cosa, si aviaben de set; y tant que ab saber que avien de morir si baxaven per aygua, se aventuraren. Y com alguns dels soldats que entraven de posta per a guardar l'aygua, disimulaven alguns per gran còpia de diner que-ls donaven, se aventuraven a baxar confiats del diner.

Los soldats de nostra nació, qu-eren y se adonaren del que pasava // **209r** //, [es] quexaren a don Agostí Mexia, que ja se n'avia pasat de Murla a Parcent, per poder donar millor y més prop les òrdens al que s'offeria. Y li s'offeriren los naturals a la custòdia de l'aygua, y axí-s féu.

Vent los moriscos ja la gran dificultat que tenien per a poder aver aygua, volgueren emprendre de baxar, com baxaren, ab armes ab lo rey que avien fet, que es deya Roget, àlias lo Colmener. Y aguda una refrega lo mataren ab una mosquetada, y axí es retiraren de baxar per aygua.

Avien també nomenat son mestre de camp a un morisco que era estat galeot per delictes, –que-s deya [...],³⁸ y que era estat, complit lo temps de les galeres, soldat en Flandes més de deu anys– perquè parlava molt bé ladí.³⁹ Y nomenaren capitans, y feren los *perros* [a] un altre que li deien papa, que-s nomenava Biscaïno o Biscainet, y deien que anava entre ells per la sima ab una casulla vestida y ab un barret de grana y una tovalla lligada, ab los caps que penjaven del tos.

Tot asò feren en lo prinsipi de son alsament. Violaren moltes imàgens de Cristo y sa mare gloriosa, y moltes esglésies. Creman-ne algunes, y acoltellegant y trosegan

37. A l'original: alts.

38. Espai en blanc.

39. Castellà.

ymàgens santes. Vist so, com en efecte dit és, esta mala gent, sense aygua y tan nesesitats, començaren a tractar de partir y de rendir-se per fam y set. Y aguts alguns parlamens se'ls fou otorgat la embarcació, y fóra prou millor dexar-los perir per lo que après succeí.

Baxaren, otorgada la embarcació. De manera [que] fou un juí final veure'ls tan perduts y transits, que aribats a la terra es rendiren gitats, sense forses; les dones sense tenir sos fillets que traure ni jupar de les mamelles de ses mares, pregant ab sos fills als soldats que-ls prenguesen. Y altres, encara que rendits, defensant-los dels que-ls volien pendre.

Es de notar que avent-se donat, com se donava, tan barata tota cosa en lo prinsipi // **209v** // de les embarcations, quant se publicà lo decret de sa magestat, tant que més del que-s donava donat de la part que-s cabia als moriscos, presa la mitat lo señor, se venia lo cafís de forment a sis reals; les cabres y ovelles parides, ab ses crianses, per tres sous; les colmenes a real; la garofa a tres y sis dinés l'arova; les bèsties mulars y cavallars, que costaven a sent y a güitanta y a quaranta escuts, per dos sents, sent sinquanta y trenta reals, respectivament. Y les morisques riques y galanes, ermoses y curioses, que n'i avia moltes en lo regne, donaven *pañuelos*, sobretoques, alcandores y camises, curiosament obrats de cadeneta y *cortado* y ap molts matisos de sedes y colors, y bordats de or y perles, per tam baix preu que era menys que-l valor del llens. Y faldetes, faldellins y aljubes de sa yusansa per preu tam baix, casi donat; y les saies en falda, ropilles y faldetes de molts gèneros de texits, de sedes guarnides ab faxies de brocat y borladures, que portaven de tots los colors algunes morisques a la caistima [sic], casi donat.

Y ab ser asó tan sert, que tot o donaven tan barato, quant an vengut a la embarcació no alcansaven per a menjar encara garrofes, y pagaven tres sous del que valia dos dinés. Y avent donat la pansa y la figa a sou l'arova, a l'embarcador pagaven la lliura a tres sous, y de un meló sis sous.

Acabat que fonch tot aquest alsament, d'estos tres puestos de Guadalest, Laguar y Gallinera, avent baxat com se à dit al pla y rendint-se tots,⁴⁰ quant vingué la nit, com eren los moriscos pràtics en la terra –com se à dit– se'n fuxgueren per una part ab un gran bandoler // **210r** // natural de Xaló, nomenat Guillemet, més de tresens; per altra part, ab altre bandoler nomenat Vaca, altres do-sents; fen-se altres a la desfilada, sense ningun caudillo, fuxgueren y de prou inquietut.

Tornant a les òrdens que don Agustín Mexia dexà en la ciutat de Xàtiva al ters de Llombardia, que avia vingut a i dita ciutat de l'altra part del regne - que estava aloxat a la part de llevant y tremuntana, en lo Maestrat y serra d'Espadà - ab altres mil òmens que de Xàtiva, y sos territoris es feren de la milícia efectiva, ab tots los cavallers y siutadans de dita siutat, que anaren acompanyant al governador don Francisco Milà de Aragón, jermà de mitat del marqués de Albaida. Perquè a la gent popular de dita siutat capitanejava un cavaller nomenat Fransés Borrell, jurat sellavors en cap de la dita siutat,

40. A l'original: totst.

perquè aquella els enviava a ses despeses a la volta de Énguera. Mentres don Agostín Mexia se ocupava en lo que se à dit damunt, per a acudir a rendir los moriscos que se avien fet fort[s] en Cortes, des de on baxaven a fer coreries y moltes insolències y sacrilegis. Perquè se avien replegat, a més de alguns moriscos jòvens de molts llocs del regne, los moriscos de Cortes, Boxet y Boaia, tots los de la vall de Ai[o]ra, encara que tres pobles d'ella tantost se'n anaren, sols restaren los de Farza y Teresa, los de Dos Aygües, d'esta⁴¹ altra part de Buñol, Millars y Otañel. [També] pasaren-se'n a dita mola de Cortes los moriscos dels llocs de Catadau, del marquesat de Llomabay,⁴² y entre ells un morisco nomenat Vicent Turixi Sumaniar, y de Llombay⁴³ un consogre del dit, anomenat alamí de Llombay, que-s diu [-]⁴⁴ Cavallero// **210v** //.

Y lo dit Visent Turixi, aribat que fonc a Cortes, lo nomenaren y alsaren per rey, y ell aseptà y nomenà cavallers, secretari, mestres de camp y capitans. Baxà al marquesat de Navarés, y allí féu que se alsaren per forsa los moriscos de Navarés y de l'Alcudieta, llocs de Quesa y Benedixys,⁴⁵ del conte de Castellar. Y en dit lloc de Navarés, avent pres tot[s] los crestians que y avia, que serien quinse persones, y entre altres al reptor del dit lloc, que-s nomenava [-],⁴⁶ al qual amonesta y forsà a que renegàs de la fe. Y no volent-o fer, ab una axada li féu tallar los peus, les mans y brasos per les juntures, y fet troços lo llansà en lo pou. La matexa amonestació féu ab Jeroni Carçí, alguazil que era dels moriscos de aquell poble, y no volent renegar, per lo tòt li pegaren un colp de mort, y-l llansaren en lo pou, ab los demás que llansà, cristians vells. Porta-se-li'n la muller per a dueña y una filla que allí tenia, germosa, per a dama de sa muller, que deya reyna, y forsà ad aquells que renegasen.⁴⁷ Y en après la casà la filla al seu modo, ab un parent seu, y los vestí ab trajo morisc.

Y fet açò carregaren tot lo forment i-l tiraren a Cortes y altres grans. Pegaren foch als temples y imatges,⁴⁸ y a la casa y al castell del señor de Navarés. De allí se'n partiren a la volta de Bicornp y féren-los la matexa violència, i-ls feren alçar y mataren als crestians, fen-los la matexa violència per a què renegasen de la fe. Y entre ells a don Pedro Luis Soto, natural de la siutat de Xàtiva, que resedia allí per governador, al qual, no volent renegar, lo degollaren. Pegaren foch a un quarto de la casa y castell del señor y se'n portaren tots los grans. Y de tots estos pobles los ganados, grans y menuts. Ab tots estos vagatges se'n tornà⁴⁹ // **212r** // a Cortes aquest fals rey, y dexats tots los vagatges y orde de que s'anasen fortificant. Dexat allí los de son casa, tornà a baxar ab tresens, o men[y]s òmens, al lloch de Catadau, de on era, y entrà.

En sa casa, devall de un banc, que estava en una llogeta descoberta, tragué de una gerreta que tenia allí, soterades, més de quaranta mil escuts en or, de moneda antiga morisca, y les s'emportà; avent fet alguns danis en algunes cases y eretats.

És de notar que aquest morisco tenia brios y pretensions de que era desendent dels reys de Xàtiva, de quant era aquest regne de moros. Y també n'i avia altres en lo regne que pretenien desendir de reys moros, com eren lo alamí de Alasquer, que-s deya Lluís Acquer, y pretenia ser desendent dels reys de Alçira. Y los quals dits, de Benimodo,⁵⁰

41. A l'original: d'estra.
 42. A l'original: Llomabally.
 43. A l'original: Llombabi.
 44. En blanc.
 45. Benedrix.
 46. En blanc.
 47. Canvi de grafia. S'inicia el text del copista C.
 48. A l'original: gimatges.
 49. Entre la 210 i la 211 no hi ha continuació, cal passar a la 212, perquè la 211, per mala enquadernació del volum correspon a l'última fulla d'aquesta relació.
 50. A l'original: Benimòdol.

aravals de Xàtiva y Sogorp, y del lloch de Turís, que pretenien desendir de reis de Carlet. I en dit lloch de Turis n'í avia altres dos, casades, ab los matexos brios, la una nomenada, [...],⁵¹ dels reys de Buñol, y l'altra, [...],⁵² dels reys de Sogorp. Y ab la moneda que tragué de sa casa se'n tornà a Cortes, y trobà que estaven ja fortificats.

És a saber, que aquest puesto de Cortes és aspre, perquè no s'í pot pujar sinó per dos parts, y ab molt treballs, y abans de aribar són⁵³ moltes llegües de terra aspra i entre barrancs, y se à de pasar lo riu de Júquer –y llevaren un pont estret de taules– lo qual pasa molt fondo per allí.

Y en lo dit puesto de Cortes y à un molí poderós de gran salt, y de molta aygua, y molt bona y sana per a beure, lo qual està a la part de Castella, arimat a la vall de Ayora, y partix terme ab Requena. De les puchades que se à dit que tallaren // 212v //, la una [feren] a pich, de manera que no se pogués puchar, que-s diu la puchada de Ñoplos.

També succeí que com anaven a fer coreries estos moriscos, que en suma es aplegaren cosa de deu mil en aquest puesto, prengueren a un sacerdot, nomenat mosèn Gómes, y el portaren davant lo rey fals, y allí li féu les preguntes de si volia ser cristià u moro, y respongué que cristià, y que era sacerdot. Li demanà si avia menjat, responent-li que no. Li'n féu donar, parant-li una taula a vista segua. Lo qual estava posat en son puesto ab autoritat, y molts criats descaperusats entorn. Y acabat que agué de menjar, cridà'l davant de si y li demanà si se'n volia tornar que restar; responguent-li que tornar-se'n volia si li donava llicència. Digue-li que sí, perquè pogués contar com era també rey benigne, y que s'enportàs una lletra que li donà per al Patriarcha. Y el féu acompanyar, y que-l dexasen en camí segur, acompanyan-lo fins a on volgués.

Lo qual, com era plàtich de la tera, com no veyà la [c]osa de escapar d'ells, [i] en veure's en puesto raonable, digué'ls que volia anar a la volta de Dénia, il-s agrai la companyia, es despedí d'ells, y se'n vingué a València, y contà al Patriarcha lo succés y donà-li lletra que va en est quadern. També n'escrigué un'altra al governador de Xàtiva, dient que li manava que dins de tres dies li entregàs la ciutat y el castell, sinó que u pasarien tot a foch y sanch, perquè a ell li pertañia, com a desendent de aquells reys.

Succeí que anant tractant ab estos *perros*, per part del virey, de alguns medis per a que-s rendisen, anà, entre altres, un cavaller de l'àbit de Montesa, // 213r // comandor de la comanda de Montroy, que partix terme casi ab Catadau, nomenat don Lloís Jofré, y per ser afisionat a casar era pràtich de la tera, y per ser veïns, conexia molt al Visent Turixi, lo qual ab sigur pujà a Cortes a parlar ad aquell.

Lo qual lo rebé ab sitial, y posada en alt una cadira, y vestit de una roba de domàs carmesí, y féu donar al dit cavaller una cadira allí bax. Y parlat que agué, se'n tornà sens aver pres algun asiento de res.

Lo exèrsit anà marjant a la volta del puesto, portant per guia a un cavaller nomenat Fransés Bou, que era molt pràtich de aquella terra, que fonch fill y germà dels señor de Millars, que se avia criat en ella, y era molt bé menester que-l portasen, per ser la terra tan aspra y tan trencada, per la qual raó previngueren-se⁵⁴ per a la gent moltes espadeñes y per a la cavalleria molta ferradura.

51. En blanc.

52. En blanc.

53. A l'original: sol.

54. Canvi de grafia. Comença el copista E.

Aribaren ab dita guia per la part més còmoda a la mola de Bicornp, que digüen de l'Oro, a on pensant trobar que·ls moriscos farien resistència formaren lo esquadró y, no parexent ningú, no ab poc contento y alegría marjaren avant per la Mola, que té bé quatre llegües, tot aspre. Y aribats a pasar lo riu de Júquer, sense resistència ni contradició, aribant a vista de Cortes, posant-se a tret, plantaren lo esquadró, ab vista molt de veure, y de gran ostentasió, perquè estava davant lo esquadró volador, que deien, de la cavalleria, ab ses mànegues de mosqueteria y quaranta banderes, que·s pareixien esteles. Y fet alto allà, feren bando de que dins breu temps y espay se rrendisen los *perros*, o els pasarien a foch y sanc.

Y estaven los moriscos tan esglayats y retirats que aribaren los nostres fins al matex peu de la pujada, i no paregueren sinó dos descarats bestials, // **213v** // que·s posaren a explorar lo esquadró en una montañeta, a tret de mosquet. Y un capità, vent lo descarament, cridà dos mosqueters plàtics y acomanà a cascú⁵⁵ el seu. Y·ls derrocaren de allí, lo ú pel mig del pit, lo altre pel costat del cap. Y avent donat unes quantes voltes per la montaña, a gates, se'n torna[ren] a portar les noves.

Estant en asò tractant, per les persones del Consell de l'esquadró, lo que·s faria, veren bajar per un costat que asomaven los moros. Y axí·s tocaren arma ab trompetes y caxes, i·s donà una càrrega, y fonch de gran importàsia, puix baxaren dotse moriscos ab seña de sigur. Y otorgat, parlaren ab don Juan de Córdoba, mestre de camp del ters de Llombardia, y ab don Juan Pacheco, jermà del virey, cavaller de l'àbit de sent Juan, que era partit de València per a l'efecte de la part de Navarés ab don Lloís de Vilanova, compte de Castellar y señor de Bicornp, y don Jaume Vilanova, son jermà, don Martí Pardo de la Casta, y don Lloís Pardo de la Casta, conte de [A]laquàs, y de don Àlvaro de Castellví, y altres cavallers de València, ab jent dels terços del conte de Carlet, y don Jaume Sorey,⁵⁶ señor de Bétera.

Y, agut Consell, donaren de resposta que per a l'endemà per lo matí baxarien sis moriscos a la casa dels Pedrisos, a on es trobarien sis altres persones per nostra part, per a asentar lo rendiment y entrega que volien fer per a embarcar-se.

Foren nomenats per a acudir al puesto lo governador de Xàtiva, don Fransisco Milà, don Fransés Bou, lo compte de Castellar, y altres tres capitans del ters de Llombardia.

Vingut lo dia, y posats en lo puesto, baxaren a ell no més de tres moriscos, i no sis, y asentaren de que dins tres dies s'enbarcarien, los quals volien per a poder vendre lo que poguesen de sos mobles y que·s retirarien per ad aquells tres dies en los llochs // **214r** // de Boixet y Cortes, y que dins tres ores dexarien lo lloc de Roaia, desenbargant, per a que la nostra gent se descansàs, perquè realment se avia patit.

Fet lo asiento, se'n tornaren a son puesto, y sucseí que lo mestre de camp, sense aguardar que pasasen les ores, que fou de prou gran inconvenient per lo que sucseí après, tocà a marjar. Y aribaren a Roaia sense que los moriscos poguesen traure cosa alguna –com estava asentat– sinó que se n'aprofitasen los soldats.

55. A l'original: casdaú.

56. Sorell.

Per lo qual Turixí, que-s deya rey, ab sa casa y cosa de mil òmens, ab molt tresor y vagatges, se retiraren y se apartaren, fent-se forts en altres puestos, com se dirà. Y los demás, ab dones y criatures, ab lo que poguesen portar sobre les persones, se n'anaren a embarcar a Xàtiva, de on partiren per a l'enbarcador, partits en tres parts: part a València, part a Dénia y Alacant.

Trobaren axí [en] les cases, con en algunes coves que pogueren descobrir, moltíssims mobles y vagatges, més de quatre mil cafisos de forment y molt[s] altres grans; a part tenien més de quinze mil caps de ganado menuts y altres vaques.

Y lo dit mestre de camp, proseguint son intent de que los soldats se n'aprofitasen. Ab aver-i orden del virey de que lliura-se'n als señors de vasalls que avem dit, que tinguesen dany tot lo que-ls avien llevat los moriscos de los pobles, axí grans com ganado; y aven-se també restat axí acordat, ab los moriscos, que-ls ho entregarien, en lo acort que es tingué en la casa dels Pedrisos- ho, se'ls los donà per a [que] tot o robaren.

Y vist lo compte de Castellar lo que pasava-y que-ls ganados coneguts, per marques dels amos y altres, se'ls ne portaven los qui // **214v** // no n'eren, que-ls tenien comprats als soldats a real per cap de cerdo, cabró y moltó, y els demás ab ses criatures, y el forment que-l venien los soldats a deu reals lo cafís - determinà de dir al mestre de camp que pu[i]x los soldats venien dits grans ab tanta desigualtat de preu y parts entre ells, que el dit compte el pagaria tot a digüit y vint reals lo cafís, per comte de la ciutat de València, donan-li lo diner allí matex, y tantos[t] y podria fer les parts entre los soldats com li paregués. Y no u volgué fer.

Restaren tots los del rege molt desconsolats, los que allí estaven y veren lo que pasava. Axí los interesats com los qui no u eren. Ab lo qual desconsuelo se'n tornaren a ses cases. Y los soldats de dit ters de Llombardia se'n baxaren a la volta de la Marina y tenint, com tenien -axí en la pugada com en la baxada- comoditat de lleña de molts abbres que podien tallar per a fer foch, no volgueren sinó cremar les portes y les finestres y almaris fixos, fins a derrocar trespols y cremar les bigues de les cases dels lloch[s] dels poblats, sense que ningú o pogué remediar, ab tan gran dañy dels señors y de la nova població que s'esperava de cristians vells.

Y tornant a parlar de lo que féu Turixi, qui deien rey, per culpa de la presipitació del dit mestre de camp faltant al tracte, el dit Turixi se féu fort en Dos Aygües. Y agueren de acudir companies del regne, de la milícia efectiva, a llansar-los del puesto, perquè lo dit mestre de camp no se'n va anar enseguida de aquell y lo dit Turixi fu[x]gué ab la gent // **215r** //, y ab los que pogué, a sa casa.

Y entenent los soldats nostres que estaria lo dit Turixi dins lo lloch de Dos Aygües acovilat, pegaren foc a les cases, y entre altres que estaven, que restaren amagats, cremaren a la mare de Turixi. Y fugit que agué del dit puesto, entre ell i-ls moriscos que-l seguiren y agué gran desori, quexan-se de aquell que-ls avia enganat perquè els fosen embarcat[s] ab los altres y que al present desconfiaven de que se'ls donàs lloch. Y axí com a desesperats, volent-lo matar, sobrevenint la nit ab sa casa y cosa de cinquanta de

la segua parentela, s'escapà ab lo tesor que pogué a la volta de Tores. Y los moriscos se retiraren, com no sabien d'ell, en la serra de Martés, que confina y que partix térmens ab Cortes y ab Dos Aygües y ab la foya de Buñol, y per les espalles ab la raya de Castella, terme de Requena, per la falda de la qual serra pasa un rigüet que-s diu Comba, sense dexar dita serra per espay de sinc llegües, a on qui està y, segons diuen, s'a[n] replegat tots los que se'n fuxgueren de les altres parts, com se à dit; restos que seran cosa de dos mil.

Tenin-se notícia de que el dit Turixi estaria a on se à dit, se juntaren gent solta de alguns pobles per a prender-[lo] o perseguir-lo. Y troban-se cosa de sent òmens, de quatre o sinch pobles, dels llochs de Benifaió, Algemesí y l'Alcúdia, se partiren en dos esquadres per a cercar-los. Y la una esquadra trobà part de les dones y alguns òmens, los quals negaren que fosen de la compañía de Turixi, sinó que perduts se arimaren a la font a on estaven. L'altra esquadra trobà, en una baraca, unes // **215v** // dones que anaven a hexir per la porta, vestides a la morisca, i entenent que estaria allí Turixi, escoltant, les oïren que les dites dones invocaren a la Mare de Déu del Roser, responguen-los que aquella les valdria y demant-los perquè estaven a soles, com estaven allí, y que a on estava Turixi. Respogueren que aquella nit se n'era anat de allí, señalan-los devés a on se n'avia anat, y responen-los les dones (sic). Els quals digueren que com avien invocat a Nostra Señora del Roser, sent morisques. Declararen que no eren sinó cristianes, que eren la muller y filla de Jeroni Carçi, aquell qui diguérem dalt aver mort dit Turixi, en lo lloch de Navarés, i assegurades de dany, les acomanaren en les demés a una esquadra de deu òmens de aquells.

Y anant los demés a la volta de a on avien señalat, que-s una montaña aspra que li diguen la Rràpita, descubriren gen[t] en una punta de aquella, que té un pla. Lo qual, com a pràctichs que eren, rodaren per a pujar-i més de quatre llegües, perquè de altra manera era imposible, encara que no sabien si eren moriscos o eren crestians los que avien vist y anaven a cercar.

Ixquéren-los, a una trasposta de la montaña, cosa de dos trets de mosquet, y prengueren descuydats als moriscos. Vent-se'ls tan prop, per si o per no, se agenollaren y digueren una Salve a Nostra Señora del Roser. Y avent-// **216r** //se alsat de la oració, es veren acomesos de aquells ab gran alarido, cregueren que eren crestians, y quant foren més prop, conegueren ser moriscos, perquè invocaven Maoma. Los quals eren cosa de sinquanta. Y vent que los moriscos tan temeràriament se acostaven, que les bales dels pedreñals y pedres de les fones, ab què tiraven, els pasaven per damunt, feren pasar davant la orde que portaren quatre mosquets y que tirasen a tera. Y vent los moriscos lo dañy que-ls feien, avent peleat cosa de micha ora fuxgueren, restant cosa de set o güit morts de aquells –i-ls nostres sense ferida– dels quals avent-los donat casa ne prengueren dos, lo u dels quals era lo consogre de Turixi, ja nomenat dalt, que-s diu Cavallero. Al qual apretaren de torment, i també asigurant-lo de dany, axí de ell com dels dones, els mostrà y descobrí a on estava Turixi.

Lo qual estava en una cova que la boca estava en un pla, a la rael de una carrasca. Y avent entrat, dit Cavallero, a dir a Turixi que ixqués perquè sinó també l'ofegarien dins ab foch, ab tots los que estaven. Tal[s] raons li digué que ixqué a entregar-se ab tots los demés, fill, gendre, ses mullers y altres dones; als quals s'enportaren presos a Carlet. Y de allí, avent acudit soldats de a cavall, que envià el virey ab los soldats, els prengueren y ab lo conte de Carlet que-ls [...] ⁵⁷ per a entrar en València.

I-l portaren per lo palàcio Real, // **216v** // y-ls portaren a la presó del portal de Serans, on dins pocs dies al dit Turixi executaren-lo. Sentència que li donaren de que fos ateuallat y tallada la mà dreta y orelles, y fet quarts en sos distincs llochs.

Lo qual no s'executà sinó la mort, perquè la pietat dels confesors pogué recabar-o, perquè volia morir catòlicament i o mostrà en lo exterior, y persuadí –ans de exir de la presó– a son fill que volgués viure com a cristià i que no pasàs a terra de moros. Al qual, y als demés, que portaven ab dit Turixi, los portaren a embarcar de allí a dos o tres dies.

Y volgueren donar a entendre al poble que l'atenallaren, mascaran-li les espalles ab la tenalla, perquè un frare capugino, ab una cantarella de aygua, apagà lo foch en dret del sacrari de Sent Berthomeu. Y aribat a la plaça de la Seu també volgueren donar a entendre que li tallaren la mà y les orelles, y pegaren lo colp de la maça y li envenaren la mà y les orelles, com si'ls i aguesen tallat, sense que es ves, perquè los religiosos o cobriren posant-se entorn del dit ministeri. Y u de aquells féu dir al dit Turixi, a veu alta: «*Todo sea por amor de Dios*». Y axí el portaren a la forca, y-l feren quarts. Y posaren lo cap en una gàbia de fero, en lo portal de Sant Vicent, ab una corona per avall. ⁵⁸

Fonch notable a totes les gents que volguent la justícia fer aquella representació, perquè paregué que fóra milor aver-lo perdonat que enganar a la gent, que parexia cosa de farsa. // **217r** //.

Y axí, tornant a referir las demés cosas que pasaren en l'altra part, que es en Guadeles y Laguar, fonch notable lo que per diversas ocasions sucseí. Y, entre altrás cosas, pasà que acasant a una mora que fugia ab son fil[l]et al bras, aribat[s] a un despanyadero que se ofarie, per no poder pasar avant se arujà ⁵⁹ fins al sòl del barranch y morí rebentada. Y la criatureta, que era una chica, resta sana y sense dany, y ab vida.

En altra part fonch vista una altra mora que estava acabant la vida de dos ferides mortals, y tenia entorn dos criatures: la una de tres a quatre anys, y que estava entorn, jugant ab unas padretas, y l'altra xiqueta mamentona, que li estava memant una mamela. Sense altres moltes coses que suseïren, ⁶⁰ que trancaven lo cor.

Considerant la pronta eyxecusió de un cas tan gran, la pereria ⁶¹ y la protèrvia de tan mala gent; la làstima de tantes creaturetas, angelets que eu o eren bateyats; la ruina de tanta asienda y riqueya, com tenian, posada a mal y com experxida ⁶² a l'ayre, veure's ells despulats de tots sos béns y eyxovar; caminant a ser moros y a pasar lo parill de la mar, com en afecta se'n negaren molts, com se à dit.

Per altra part, trencava lo cor de qualsevol cristià lo veura, considerant tanta bela mora ermosa, agraciada, tan ben posada y galant, cubertas de or y seda, ab tans adresos

57. Illegible.

58. Al'original: avany. A partir d'ací hi ha un canvi de grafia que correspon a l'últim copista, el copista F.

59. Castellanisme construït a partir de 'Se arrojó'.

60. A l'original: sue-seïren.

61. Vol dir 'perreria', perquè als moriscos se'ls anomenava despectivament 'perrros', com hem vist al 209 v i següents.

62. Forma verbal construïda a partir del verb castellà 'esparcir'.

de cadenetas y puntas, ab tans sombrarets ab plomes, adresats ab tantas meales⁶³ y peses, que ab tot asò anaren a on no tenian res. Y deyxant, tant com deyxaren, y pasar lo parill que se à dit, quant los parlaven responian –y és de creura– que bé volguesen restar. Que-ls pesava de anar a on anaven y de la gran inquietut, però ell rey ho manava.

Les mores s'escusaren ab ells, y ells ab elles. En fi, ab estas y otras cosas descobrian la pereria del seu cor. Y fonch confesat per mols de ells ésser veritat la conspiració que se avia tractat, y que avia personas entre ells que col·lectaven lo diner per al gasto dels ambaxados que Alà tenia.

Y que tenian entre ells dommatizados⁶⁴ y alfaquins. Y entre tots y era un alfaquin mayor que-s deya la doctor Miquell de l'Alà, y lo qual fonch doctorat y graduat en Medicina per la Universitat de València, y que après fonch penitensiat per lo Sant Aulfisi de la Inquisició.

Lo qual doctor és aquell que avem dit,⁶⁵ que li donaven entre tots ereta[t]s, casa y ganados, quan isqué de presó y penitència. Aquest és lo qui-s trobà en Toledo en la Junta que-s tingué en aquella siutat, a ont se determinà la mala feta y ispiració. Juntament ab lo dit Miquell de l'Alà s'i trobaren // 217v //, del present regne, lo dit Visent Turigi Summaria, que feren rey après y [...] ⁶⁶ y Visent Melo, gendre del dit alamí de Alasque, dit Luis Asque, que-s retenia, com se à dit, ser desendent dels reys de Alsira. Lo qual no anà a dita Junta, per [ser] home de més de noranta anys. Y també assistiren ab los dits un don Luis Benanir⁶⁷ y Jeroni Malchie y [...].⁶⁸ Lo qual don Luis Benanir assistí per tots los Benamis. Als qualls lo emperador don Carlos de Àustria los féu nobles, per lo molt que-lls serviren en lo present regne contra los agermanats, y tots temps se conservaren moros y aparentaren entre ells [...].⁶⁹

Altre trebal a sentit lo regne, sense los que se an dit, de l'alojament dels soldats, que fins aquí, que contam a 23 del mes de abril de l'any 1610, y resten alogats la mitat del ters de Nàpols encara.

Y una altra trebal[l], molt dificultós de remediari, que és lo dells sensalls que restaven sense poder-se pagar per las causas y reons que se an significat en lo memorial que s'envià a sa magestat, que està así insertat en la present relasió. Per la qual y agué moltes juntes en lo estrènuo bras militar, per a tractar del remey de dit dany. Y com en dites juntes y avia tans interesats d'ells, que avian rebut dany de la despoblació, los quals responian las pencions dells sensalls. Y també dells que vivian ab las pencions de aquells tan interesats en las propietats, no-s prengué acorts. Y ayxí tingueren nesesitat de fer juntas cada un per si.

Y los señors de vasalls de moriscos, avent-se juntant en la confraria de Sent Jaume per a resoldra que reduisen las pencions dell sensalls, com eren també interesats mols en mol[ts] sensalls que cobraven los uns de las algames dells altres, y resíprocament, no y agué concòrdia, y ayxí se disolgueren les guntés.

Per altra part los sensalistas com eren capítols, cleresia o convents, ospitalls, pobles, viudas, cavalers, siutadans, mercades y altres d'ells –més interesats– feren algunas

63. La mealla és una moneda de poc valor.

64. Segurament el mot correcte seria el castellanisme 'dogmatizados'.

65. En els fulls anteriors mai no s'havia parlat de cap doctor, per tant es pot suposar que hi manca text.

66. Text destruït.

67. Segurament dels Benamir de Benaguasil.

68. Destruït.

69. Il·legible.

juntas també en lo capítol de la Seu, en la[s] qualls també y fui convocat assistir en la última junta, qu'es prengué acort de que no-s devia reunir.

Y avent-me comanat a mi en dita Junta lo primer vot, après, esforsat ab moltes reons [vaig dir] quant inconvenient cosa era dita redució y que // **211r** // era nesessari fer persona eleta⁷⁰ per acudir a sa magestat, a representar ditas cosas y suplicar-li lo remey y asiento, fonch tota la Junta del mateyx vot y parer. Y féu elecció de la persona de mosèn Miquell Sebastià, síndic de l'asglésia parroquial de Sent Joan, y s'enportà memorialls que se acomenaren que fesen a d'alguns, y entre altres a mi. Y ayxi'n s'enportà un traslat del present memorial que en la present relació se insarta.

Altre treball, no de menys consideració y de dificultós remey té lo regne, y es que com los moriscos aguardaven socoro de Berbaria per al ma[i]g del present any, determinaren de ayxir-se'n a falsificar moneda per los barranchs, coves y montanyes, y lo matex feren mol[t]s christians, los quals se aplicaren per la ocatió y intarès. Los moriscos per compra[r] cosas com compraven, com se à dit, y canviar per divuit y vint reals castel[lans] quatre liures de manuts. Y ayxi los jurats de la present siutat, reselosos per la gran alteració que feian en los ammos del poble, y que de vituales se nesessitava la terra, perquè las tendes y altres de venderia tancaven las portas, y retiraven de portar-ne per remey de ditas casas, elegiren fer convenient aprobar, ab crida pública, dita moneda falsa y adultarina. Y fonc erat, perquè la moneda no tocave fer ad aquells, ni remediari ditas cosas, sinó sols acudir a l'avitualment.

Y vent que per dita causa, de mala moneda, s'estorbaven lo bon orde de l'avitualment, acudir[en] alls oficials reals per a que y posaren remey y no incaregar-se'n, puyx lo càstich era del rey, y la moneda son padrimoni, caygueren en mayor abús. Perquè per aver-la aprobada an agut de encaregar-se de la retribució y, per al dit efe[c]ta, recolir tota la dita moneda falsa; com se troben qui, ab més de tre-çentes mila liures de dits manuts y aver de soplicar a sa magestat que-lls otorgue privilegi de batidura de manuts per a que, sent aprobats, proibisen los roins. Per al qual efecta convocaren algunes personas y, entre otras, a mi. Y com se pot veura, per lo memorial que en la present relació insarte, al qual me refir, no me alague en lo parer que tinguí. // **211v** //

Però vent que-s anava per las reons en dit memoriall contengudes, en lo cap de la moneda de a való⁷¹ y que en lo cap de la moneda de plata, en dit memorial contengut, se tenia desengany de poder-o alcansar la siutat, determi[ní], com se veu per dit memorial, representar-o a sa magestad, servint-lo ab dit advertiment, perquè mogut de bon sel y de la ganància que en dit expedient se li respresenta, remedia lo dany present y venidors, com se diu.

Y en lo cap de la opinió de no ésser convenient que y ayga ningun argent, com se diu de la moneda de való, ja sa magestad a resolt ser convenient per al dit afecta de remediari dits danys.

70. A l'original 'eleta'.

71. En castellà 'vellón'.

Feren los brazos eclesiàstic, militar y reall elets, y los oficiales realls també se elegiren, reduïnt-se alguns per a dit efecta y convocant altrás personas inteligens, en la qual no y fui yo cridat; però en las de[l]s estemens fui elet per lo bras militar.

Y com en los dits elechs n'í ag[u]és alguns que foren cridats per la Junta dell Oficials Realls, los quals, y dits jurats, conformasen en la liga y migstura de argent en dits manuts. Y dells dits jurats y agués persones del dit bras Real, en dita Junta dells brasos, paregué ad aquells que la dita Junta del[s] Bra[ç]os i Estamens no podria resoldre's altra cosa que més convingués que la que ells resolgueren. Y ayxí may y agué compliment y efecta en ditas juntas dells brasos, del modo que se à pres de la expulsió dels⁷² moros.

ESTUDI LINGÜÍSTIC

El text de la *Relació verdadera* correspon a la primera dècada del segle xvii, una datació que explicaria el seu estil no massa acurat i amb una ortografia bastant irregular, on podem trobar dues grafies distintes en un paràgraf per a representar el mateix fonema, arbitrietats morfològicossintàctiques i gran nombre de castellanismes.

És el testimoni d'una època en què ja la nostra llengua havia passat socialment a tenir una consideració secundària des del punt polític i cultural, desplaçada pel castellà, el qual havia impregnat les classes dominants, com ara la noblesa valenciana i el món eclesiàstic, esdevingut dos factors decisius de la difusió i implantació de la llengua forània, circumstàncies que també fa trontollar una tradició normativa, aleshores ja no massa consistent. Només la inèrcia de les classes populars i alguns autors aïllats, no suficientment nombrosos i sense massa incidència social, hi presenten resistència.

La descurança del document es justifica encara més si pensem que és un text reescrit posteriorment per sis transcriptors amanuenses, i pel que es veu, sense massa voluntat de ser fidels a l'original.

Tot i això, hem detectat una sèrie de trets rellevants que tot seguit comentem, encara que, per raons d'espai hem hagut de reduir l'extensió que inicialment tenia aquest estudi lingüístic.

1. GRAFIES

1.1. Fonemes palatals

En aquest apartat cal posar de relleu el següent:

a) Les grafies emprades per representar el fonema /ɲ/ són cinc: a) ny': *any* (201r)⁷², *senyor* (201r-3), *dany* (203v); 'ni': *senior* (201v), *espaniola* (203r), *compania* (202r); 'ñy': *añys* (209r), *dañy* (214v); 'ñi': *montañia* (206r); 'ñ': *compañia* (204r-2), *Buñol* (206r). De totes cinc la 'ñ' és la més emprada.

72. A l'original: dell.

73. Dos dígitos separats per un punt i coma signifiquen que un mot figura en dues pàgines diferents; dos dígitos separats per una coma, el primer significa la pàgina on apareix el mot i el segon amb quina freqüència. A més, per una qüestió d'espai només citaré alguns casos i no més un exemple.

b) Pel que fa a la /λ/, hi trobem també la 'l' en posició inicial i medial, de tradició llatina: *làstima* (217r), *lanches* (203r), *mamela* (27), i el dígraf 'll' amb valor de 'l-l' en tres mots: *del-liberació* (201r, 201v-2), *col-lectaven* (217r) i *espal-les* (215v)..

1.2. Fonemes alveolars

Pel que fa a les alveolars:

- a) El fricatiu sord /s/ es representat per 's' en casos que concorden amb la normativa actual i també en lloc de 'ç', o de 'ss', inexistent en el text.
- b) Del fonema africacat /dz/ només hi he trobat el mot *dotse* (201r).

1.3. Fonemes velars /k/ i /g/

a) El fonema /k/ es representat per 'c' davant 'a, o, u', en posició inicial i medial: *cavalcadures* (203v); per 'ch' en posició inicial, medial i final: *christià* (217r), v), *Rocha* (201r) i *archiduch* (207r); per 'qu': *quidra* (203r), *quuriós* (203r) i 'cc' en situació sil·làbica implosiva; *occasió* (207r, *occupava* (210r). També hi trobem la forma *sacrari* (216v), amb el fonema /k/ encara no velaritzat i la confusió c/p de *reptor* (210v) i algunes sonoritzacions de /k/ en noms propis: '*Grisóstomo*' (201r), '*Rigardo*' (202r), *Gostans* (201r).

b) Pel que fa al fonema /g/, hi ha un cas de nasalització de /g/ en en contacte amb /m/: *dommatisados* (217r).

1.4. Fonemes dentals /t/ i /d/

Atés que en posició medial i final els dos fonemes es neutralitzen trobem al text algunes confusions, no gaires: *omenadge* (204r), *padrimoni* (211r).

1.5. Fonemes alveolar vibrant simple /r/ i vibrant lateral múltiple /rr/

La grafia 'r' té una funció trivalent, ja que a més de les seues pròpies representa la vibrant lateral múltiple en posició intervocàlica: *aribà* (204r), *arimat* (212r), *Beniredrà* (206r), *Valtera* (202r). També hi trobem, per hipercorrecció, 'rr' en posició inicial: <r>*rendisen* (213r), <R>*ràpita* (215v).

1.6. Fonemes bilabials /p/, /b/ i labiodental /v/

Pel que fa a les grafies 'p' i 'b' hem detectat algunes confusions de b/p: *ap* (209v), *Sogorp* (212r-2). I respecte de la /v/, alguns temps verbals que no concorden amb la normativa actual, com ara: *aprobar* (211r), *aviaven* (208v), *enviaven* (201v), possiblement per influència del castellà.

1.7. Grafia 'h'

Els dos únics mots amb una hac inicial són: *hun* (207v) i *hexir* (215v), que segueixen la tradició gràfica, i antietimològica, dels clàssics catalans.

1.8. Grafia ‘y’

Aquesta grafia representa la conjunció copulativa “y” i també forma part del dígraf “ny”. Però en aquest text, segurament per influència del castellà, a més a més, representa el fonema mediopalatal sonor /y/: *creyé[ren]* (206v), *deya* (201r.), *feyen* (203v). Tot i que aquest fonema mediopalatal també és representat per la ‘i’: *Benifaió* (215r), *Boaia* (210r), *deien* (209r). *saies* (209v).

Altrament, l’empren per representar la semivocal /j/: *Alboy* (201v), *Alcoy* (201r) i en un cas confonent-la amb la palatal /l/, com en *Sorey* (213v).

També la trobem en numerals, com ara: *mil-y-sinc-sents* (203v), etc., i molt freqüentment com a pronom feble “hi”, com ja veurem. Així com exercint una funció epèntica, com a semivocal i semiconsonant: *eyxecusió* (217r), *eyxovar* (217r), *riqueya* (217r), *yusansa* (209v).

1.8. Grafies llatinitzants

Només trobem algunes paraules amb grafies llatinitzants: *christià* (211r), *embarcations* (209v), *ocacions* (217r), *València* (203v), *Thomàs* (203v).

1.9. Grafies dels fonemes nasal bilabial /m/ i alveolar /n/

Hi trobem confusions en l’ús de la m/n davant de la /b/’: *enbarcar* (205r-2), *enbaxada* (205v), *tanbé* (202r-2), *desenbargant* (214r) o *tam* (209v).

2. FONÈTICA

2.1. Vocalisme àton

En els copistes A, B, C, D, E, es distingeixen perfectament les vocals ‘a’ i ‘e’ en posició àtona, característica del valencià. De fet solament he trobat el cas de: *denau* (202r) i casos esporadics de confusió e/i i o/u: *lligir* (303r), *sigur* (213r) *quistió* (205v); *cubert* (207r), *cumplí* (205r), *Untinent* (206r); d’obertura i/e: *resedia* (210r), *crestians* (215v). Tanmateix, el fenomen de confusió entre les vocals àtones a/e i e/a es dona molt sovint en el sisé copista (F), que abasta en el text les pàgines 217r, 217v, 211r i 211v, i que ens indica que procedeix del català oriental, com ara: *adularina* (211r), *afecta* (211v), *Berberia* (211r), *cadenetes* (217r), *casas* (211r-2), *contengut* (211v), *cosas* (211r), *creaturetas* (217r), etc. i un cas de o/aw: *Sant Aufisi* (217r).

2.2. Consonantisme

Hi ha confusions entre les grafies y/j en el participi plural *bateyats* (217r) i en el nom propi *Yusep* (202r), que poden ser degudes a errades del copista o a una palatalització del fonema palatal fricatiu sonor.

2.3. Grups consonàntics

Hi trobem la conservació del grup –LT- en *altre/altres* en tots els casos, sense pèrdua de la líquida /l/. Pel que fa al grup –RS, el text presenta la variant assimilada

devés (206r, 215v), procedent del llatí *DEVERSUM*. Altrament el grup secundari S'R final es manté sempre: *artillers* (204v), *confesors* (216v), *cavallars* (209v), *colors* (209v-2), *enbaxadors* (201v), *ferers* (206v), etc.

També hi trobem l'epèntesi de la dental /d/ en els grups N'R i L'R, que té el seu origen al segle xv: -N'R > ndr: *empendre* (209r), *entendre* (204r), *gendre* (216r), etc. Els grups -mp, -nt, -lt, -rt i, -st s'hi mantenen generalment.

2.4. Duplicació i geminació de consonants

Al text hi trobem la -ff-: *s'offeria* (209r) i *effectiva* (208r). La geminada -l·l- –escrita 'll'–, en *del·liberació* (201r, 201v-2) i *col·lectaren* (217v), però també hi és *colecta* (202r). La -mm- en '*dommatisados*' (217r), *ammos* (211v) i el cognom o sobrenom morisc *Summaria* (217v) i la -bb- en *abbres* (214v), en aquest cas la geminació es produeix pel contacte de la bilabial /b/ amb la vibrant simple /r/.

3. MORFOSINTAXI

3.1. El nom: substantius i adjectius

a) El nombre

Al text es dona un dels trets característics del valencià, el manteniment del grup N'S en els plurals procedents dels proparoxítons llatins: *imàgens* (209r), *jòvens* (206v), *òmens* (206v), *òrdens* (209r), *térmens* (215r).

b) El gènere

Tenim el mot *costum* (201r) en masculí, quan actualment se l'empra col·loquialment en femení. Altrament, el mot *orde/orden*, en el sentit de manament i congregació religiosa, que varia de gènere segons el copista.

3.2. Numerals

No hi trobem en tot el text cap forma femenina del numeral 2, és a dir, *dues*, ni tampoc cap *huit*, sinó *vuit*. I algunes grafies dels numerals cardinals no coincideixen amb normativa actual, com ara: *sinc* (215r), *sinch* (215r), *güit* (216r), *dotse* (213v), etc.

Pel que fa als numerals ordinals hi ha els següents: *quinto* (201r), *primer* (205r, 206r), *segona* (206r), *terser* (201). I dos casos de partitius: *mitat* (209v) i *quarts* (216 v).

3.3. Pronoms

a) Pel que fa als pronoms febles trobem que *se*, davant verb que s'inicia per *vocal* o *h*, pren arbitràriament les formes les formes de *se/s'*, com ara: *s'enbarcà* (204r), *s'[h]an fet* (206r), *s'entretienien* (208r), *s'offeria* (209r), que coexisteixen amb: *se acabaren* (205v), *se allistaren* (207v), etc.

b) El pronom *lo* el trobem davant del verb: *lo llevaren* (204v), *lo mataren* (209r), i en posició enclítica: *aver-lo* (216v), *acompañan-lo* (212v). Així com el seu plural: *los donasen* (208r), però també: *manar-los* (201v).

c) El pronom *ho* apareix al text sota les formes de ‘o’, ‘u’ i ‘ho’: ‘*com o féu*’ (207r); ‘*que u pasarien*’ (212v) i ‘*ho entregaria*’ (214r).

d) El pronom *hi* apareix sota la forma ‘i’ en construccions verbals de caràcter impersonal: *aver-i* (214r), *pujar-i* (215r) i per ‘y’: ‘*que y agué*’ (203r); ‘*per y creure*’ (207r); ‘*no y e[lls] consentí*’ (207v). D’altra banda, no hi ha cap cas en què aparega sota la forma ‘hi’.

3.4. L’article

Respecte de les contraccions de l’article determinat, amb les preposicions *a/de*, només remarcar que el copista F, palatalitza la /s/ final de *dels* i escriu *dell* (217v) o *dells* (211v). I que no hi ha cap cas dels articles personals *En* i *Na*, però sí nombrosos *don* davant noms de nobles i militars, segurament per influència de l’aragonés i del castellà.

3.5. Demostratius

Hem trobat les formes *aquest/aquesta*, però cap de *aquestos, aquests/aquestes*. Sí que hem detectat, però, nombrosos casos de *aquell/aquella, aquells/aquelles*. Algunes de açò: *asò* (205v,) i de *ço*: *so* (203-2), i de *así* (202r), i les següents de les formes no reforçades: *est*: (204v-2) i *esta*: (202r).

3.6. Possessius

Els més abundants són els corresponents a les formes reduïdes. *son, sa, sos* i *ses*. També hi trobem la forma *sa* en fórmules de protocol: ‘*sa excelència*’, ‘*sa magestat*’, referint-se al rei i al virrei, i a la Mare de Déu: *sa mare gloriosa* (209r).

Pel que fa a les formes plenes, només hi hem trobat la variant col·loquial ‘*segua*’: *a vista segua* (212v), *segua gent* (207-2) i *segua parentela* (215r).

3.7. Relatius

Pel que fa als pronoms relatius, cal remarcar la utilització del *qui*, amb una funció distributiva: *qui deya quatre mil, qui mil, qui dos mil* (205r).

El relatiu *qual* el trobem sempre formant part de l’estructura, ben usual, ‘prep. + article determinat + qual’: *per la qual se feren* (204v), *per la qual raó* (213r), *de la qual serra* (215r), *per la qual y agué* (217v), etc.

Respecte del relatiu *a on*, al text hi ha diversos casos de la forma relativa *a on*, tots referents a lloc, i un cas on apareix *a ont* (217r).

3.8. Indefinits

L’inventari dels indefinits és el següent: *algun, alguna, alguns, algunes, altre, altra, altres, tot, tota, tots, totes, matex/mateyx/ matexy, matexa, matexos, matexes*. Només un cas dels indefinits *cascú* (202r), *cascuna* (204), *qualsevol* (217r). Alguns casos, tres en total, del *ningun* (210r, 211v) i *ninguna* (201r), formes habituals del català antic, i nombroses de *cap*, així com del castellanisme *demés*.

3.9. Adverbis

Pel que fa als adverbis, només posar en relleu les formes arcaiques: *desús*, *devall*, *aprés* i *sellavors* (210r) < ‘cellavors’, equivalent a ‘aleshores’, procedent de l’expressió llatina *ECCE ILLAS HORAS*. També hi trobem les formes castellanques *allende* (206r), *enseguida* (202v), *entorno* (212v),

3.10. El verb

a) El present d’indicatiu i subjuntiu

Aquests dos temps verbals són rars en la *Relació verdadera*, cosa bastant normal si pensem que es tracta d’un report de successos, de contar uns fets, i els presents no hi abunden.

Per tant no es gens insòlit que no hi hàgem trobat ni un sol cas de temps verbal amb l’infix incoatiu, ni tampoc cap de cas de palatalització de /s/ seguida de /k/, fenòmens que solen ser normals en l’estudi dels presents.

b) El pretèrit imperfet de l’indicatiu

És un temps bastant utilitzat en el text: *aviaben* (208v), *coneixia* (213r), *descobrian* (217r), *enviaria* (213v), *feya* (201r), *s’offeria* (209r), *pareixia* (216v), etc. Cal remarcar algunes formes en què hi ha confusions de vocals àtones e/i i a/e, com ara: *feian* (211r), *resedia* (210v), *responian* (217r), *tenian* (217r).

c) El pretèrit perfet

L’autor l’empra sovint, i les formes corresponen a al tercera persona del singular i del plural: *aplegà* (206r), *aposenà* (203r) *crijà* (203v), *doblaren* (204v), *féu* (204r-2), *feren* (204v), *ordenà* (203v), *predicà* (204v), *reseñà* (203r), *reseñià* (203r), *sucseí* (203v), *tingué* (203v). També hi trobem la forma arcaïtzant *fonch*, amb les variants: *fon* (202v); *fonc* (204r), *fonch* (202r).

d) El pretèrit imperfet de subjuntiu

Totes les formes verbals d’aquest temps, inventariades en aquest text, tenen la desinència de mode en *-es*, amb la forma arcaica en *-as* per a la primera i tercera persona: *anàs* (207r), *s’enportàs* (212v), *entregàs* (212v), *descansàs* (214r), *donàs* (215r), *pasàs* (216v), *renegàs* (210v), *restàs* (202v) i *sertificàs* (206v); i pel que fa a la tercera del plural, en la primera declinació: *aprofitasen* (214r), *anasen* (212r), *donasen* (208r), *guardasen* (204v), *municionasen* (204r), *renegasen* (210v-2); pel que fa a la segona: *aguesen* (216v), *convinguesen* (207v), *fesen* (211r), *poguesen* (213v), *prenguesen* (209r), *molguesen* (203v), *tinguesen* (201v), *volguesen* (217r); i pel que fa a la tercera: *abastisen* (204r), *acudisen* (202v), *proibisen* (211r), *rendisen* (212v), *si rrendisen* (213r).

e) El futur i el condicional

En un text que conta fets d’un passat més o menys recent, l’existència de futurs i condicionals és bastant minsa: *podré* (201r) *voldrà* (201r-2), *dirà* (207v) i *durarà* (207r) i *acometria* (207v), *afavoreria* (201v), *estaria* (215r-2), *podria* (214v,) i *valdria* (215v).

f) Els temps compostos generals o d'anterioritat

Tot i que en el català antic aquests temps es construïen amb el verb ésser/ser: *éser aribat* (201r), *éser mort* (201r) i *ser mort* (201r), en el text hi ha més formes construïdes amb *haver*: *se à dit* (206v-2, 207r, 207v, 209v-2, 210r, 212r, 215r, 217r-2, 211v), *se à señalat* (207r), *se à figurat* (207r), *se à prés* (211v) i *s'an fet* (207r), que és com fa el parlant actualment.

g) Les perífrasis d'obligació

Només n'hi he trobades tres: *avia de ser* (204r), *avien de morir* (208v), i *se à de pasar* (212r).

h) Les formes no personals: infinitiu, gerundi i participi

En aquest apartat cal ressenyar, pel que fa a l'infinitiu, que al text només hi ha les formes *tenir* (202v) i *venir* (203v) en lloc de les formes més usuals, actualment, en l'àmbit valencià, de *tindre* i *vindre*, i les formes arcaïques de *exir*, *fogir*, *acodir*.

Respecte al doblet *ésser/ser*, el comput és completament favorable a *ser*, que hi figura divuit vegades: (201r-2, 204r, 205r, 207r-2, 207v-2, 208v, 209v, 212r, 212v, 213r-2, 216r, 217r, 217v, 211v), enfront a només quatre en la forma *ésser*: *éser* (201r, 203r), *ésser* (217r, 211v); resultats no tan estranys si pensem l'opció *ser* ja es troba en autors del xv, i que el seu ús es va generalitzar bastant al xvi. Altrament també hi trobem el verb *cercar*: *sercar* (215v), que segons el DCVB és una paraula que ha desaparegut dels parlars del català continental substituït per *buscar*, encara que a les Illes siga ben usual i que, de manera general, es torne a utilitzar en el llenguatge literari.

També he constatat la substantivació de l'infinitiu *respondre*: *lo respondre'n* (202v).

Pel que fa al gerundi, les terminacions coincideixen generalment amb les actuals.

I respecte de l'ús dels participis, les desinències coincideixen amb la normativa moderna. Només he trobat un forma inusual: *eletes* < *electes* (201v), i també una forma arcaïca del participi de '*recollir*': *recolta* (201r).

i) Sobre l'ús del *ser* i *estar*

Al text de la *Relació verdadera* hi ha un ús quasi general del verb '*estar*' amb complement de lloc i amb participis, que palesen la tendència del valencià d'emprar aquest verb en lloc del ver *ser*, com fa actualment la resta del català: com ara *està a la part de Castella* (212r), *perquè estava davant lo esquadró volador* (212v), *que estaria Turixi allí* (215v), *lo qual estava en una cova* (216r) o *com estava asentat* (213r), *estaven los moriscos tan esglayats* (213r), *estava aloxat* (210r), *lo qual esta-va posat en son puesto* (212v). Tanmateix, hi hem trobat dos usos clàssics del verb *ser*: *ser mort* (201v), *que era estat galeot* (209r).

3.11. Les conjuncions

Al text hi ha conjuncions copulatives: *y* (201r-15); *e* (202r) i *ni* (204r); adversatives: *sinó* (204r) *ans* (216v); consecutives: *de manera que* (206v); completives: *que* (201r-2); distributives: *qui.. qui* (205r); causals: *perquè* (204v.); *puix* (204v); finals: *per a*

que (201r-2); *perquè* (202v); temporals: *mentres* (203r, 208r, 210r), *quant* (207r); *tots temps* (217v); condicionals: *si* (210v-3); modals: *com* (201r-2.) *segons* (203r, 215r) i comparatives: *més ... que* (219v).

Cal remarcar que la forma '*per a que*', molt usual al segle XVII, es considera un castellanisme.

3.12. Les preposicions

a) Les preposicions *a/en*

Pel que fa a les preposicions *a/en* hi ha al text alternances d'usos, com ara davant de locatius: *éser aribat a Dénia* (203r), *vendre a València* (203v), *a la Cort de sa magestat* (205v); però també: *se aposentà en lo Real* (203r), *enbarcar-se en Alacant* (206r), *y-ls nomenats en Vinaròs* (206r).

Com passa igualment en els inicis de les datacions cronològiques: *a denau del present mes* (202r) y *en lo Grau de València també aplegà, a onse* (206r). Però també: *en vint-y-dos del present mes* (202r).

Al text també trobem casos de la preposició *a* davant de complement directe de persona: *representar a sa excelència* (201v), *foren nomenats elets a don Lluís Vilanova...* (202v).

En el text la preposició *a* també adopta la forma arcaica *ad* davant de determinats mots començats per vocal: *ad aquell* (213r), *ad aquells* (201v, 208v, 210v, 213v, 211r, 211v), o forma part de locucions ja quasi en desús: *a hora tarda* (208r).

b) La preposició *devers*

Aquesta preposició manté la forma assimilada *devés* (206r).

c) La preposició *sens/sense*

Hi trobem la forma *sense* nombroses vegades i només un cas de la forma culta *sens* (213r).

d) La preposició *fins*

Hi trobem els casos següents: *fins a* (204r), *fins al* (213r, 217r), *fins así* (205v), *fins aquí* (206r), *fins tenint* (297r). Però cap cas de *fins en*, ni tampoc del castellanisme *hasta*.

e) Ús de *per* i *per a*

La preposició *per* s'utilitza per a indicar mitjà o instrument: *per la terra* (202v), *per orden de sa excelència* (202v); la persona agent de la veu passiva: *ordenat per sa excelència* (202v); determinacions de lloc: *que per les montañes se juntaren* (204r), i davant d'infinitius que comencen per *a-*: *per assistir* (202v), *per anar a Dénia* (204v).

Pel que fa a *per a*, hi abunden al text els grups formats per '*per a + infinitiu*', per a indicar finalitat, destinació o objecte: *per a cinc dies* (203v), *per a poder-se oferir* (201v), *per a guardar l'aygua* (208v), *per a portar-se-li'n la muller* (204v); també el trobem en expressions distributives: *axí en los particulars com per als oficis* (203v).

4. LÈXIC

a) Locucions i frases fetes:

Hi trobem nombroses locucions i frases fetes, com ara les següents: *'a ora tarda'* (208r), *'ab vista de molt veure'* (213r), *'ab seña de sigur'* (213v), *'a tret de mosequet'* (213v), *'comoditat de lleña'* (214v), *'es de notar'* (209r), *'fonch Déu servit que'* (207r), *'pasar tot a foch y sanch'* (212v, 213r), *'per gran còpia de'* (208v), *'rendir-se per fam i set'* (209r), *'resoldre lo faedor'* (202v), *'tallar (el cos) per les juntures'* (210v), *'trencava lo cor'* (217r) i *'ya si no, ya si no'*,

b) Desdoblaments sinonímics

Aquest recurs d'estil del desdoblament sinonímic, o d'associació de dos elements d'un mateix camp semàntic, són trets bastant usuals en el llenguatge juridicoadministratiu de l'època,⁷³ amb què es vol donar un sentit de globalitat. Per tant no és gens insòlit que aquesta *Relació verdadera*, l'objectiu últim de la qual no podem esbrinar amb claredat, però que podem suposar que depassava l'àmbit del report històric i que podia ser la base d'algun hipotètic memorial de greuges que la noblesa podria presentar davant el rei pel comportament dels soldats, tinga aquests trets juridicoadministratius. Altrament, Maximilià Cerdà de Tallada pertanyia a un llinatge de famosos jursicosults, com era el cas del seu pare, i aquest estil devia ser-li bastant familiar.

Al text hi trobem els casos següents: *'axí per terra com per mar'* (201r), *'camí de ser per a la extracció i depopulació de moriscos'* (201r), *'vent i molt bé considerant'* (201r), *'desconsolació de lo dit bras y estament militar'* (201v), *'tan coneguda per sa magestat y experimentada'* (201v), *'y<n>gata fidelitat y amor'* (201v), *'a son Rey y Señor'* (201v), *'donar ad aquells les instruccions y memorials'* (201v), etc.

c) Mots que avancen la data respecte a la primera documentació del DCVB

He trobat els mots següents: *acovilat* (215r) < acovilar.- amagat, *Oncle Cañís*. Antonio Ruiz Martínez. Monòver, any 1950; *calendes* (203v) < calenda, que el DCVB en la seua entrada a 'calenda' diu que és 'llició de martirologi que es recita a l'església el dissabte de Nadal dematí i fa referència a la vinguda del Bon Jesús (documentat l'any 1681, a l'arxiu del convent de Felanitx), però que en aquest cas crec que es tracta d'un castellanisme, i que té el sentit de dates; *gavayx* (203v) < gabaig, gavatx, que significa francès en terme despectiu. *Vidal Guide Pyr*, any 1869, i *trajo* (210v), manera especial de vestir. *Torra Dict*, any 1726

d) Llatinismes

No són massa abundants en el text. Perquè a més de la locució *'nemine discrepante'* (201r) només trobem algunes paraules amb grafies llatinitzants: *christià* (211r), *embarcations* (209v), *ocations* (217r), *Valèntia* (203v), *Thomàs* (203v).

e) Valencianismes

Al text trobem diverses mostres de plurals procedents dels proparixitons llatins, tret característic del parlar valencià: *imàgens* (209r), *jòvens* (206v, 210r), *òmens* (205v-

73. Vegeu Joaquim Martí, *Ordinacions de la costa marítima del regne de València*. (1673), València/Barcelona, IFV-PAM, 1991, pàg. 110, i Josep Enric Estrela García, *Els privilegis de la independència d'Alghemesí (segles XVI-XVII)*. *Estudi lingüístic i edició*, . Saó. València 1999, pàg. 66.

206v, 208r, 210r, 212r, 214r, 215r, 215v), *òrdens* (209r, 210r), *térmens* (215r), *ymàgens* (215r) i els mots *carrasca* (216r), *colp* (216v), (216v), *rael* (216r), *riquea* (208v), *riqueya* (217r), *sertea* (201v), propis també del valencià.

f) Castellanismes

Són bastant abundants per l'estat d'hibridació en què ja es trobava la nostra llengua aleshores. Com ara hi trobem: '*alarido*' (216r), *alferis* (203v, 208r), '*alguazil*' (210v), '*aljubes*' (209v), *allende* (206r), '*aparatos*' (201v), '*asomaven*' (213v), '*arujà*' (217r), '*asienda*' (217r), '*asiento*' (210v, 213r, 214r), *bando* (213v), '*barato*' (209v), '*brios*' (212r-2) '*calicanto*' (204r), etc.

També hi trobem alguns casos, encara que ben pocs, en què s'associen dos o més mots en castellà: '*el barranco del Diablo*' (208v), '*palacio Real*' (216r), '*ningún caudillo*' (210r), '*Real Palàcio*' (203v), i només una sola frase: '*Todo sea por el amor de Dios*' (216v), l'última que pronunciarà el cabdill morisc Turigi abans d'ajusticiar-lo. Una dada sociològica ben curiosa, el fet que sent originari aquest personatge de Catadau la diga en castellà, o potser no tant, si pensem que l'evangelització dels moriscos es feia en l'idioma de Castella, i generalment per frares castellans. De fet, un dels seus catecismes més famosos, el de Martín de Ayala, es titularà *Doctrina Christiana, en lengua Araviga y Castellana*, el publicarà a València Joan Mey, l'any 1566. A més a més, com diu a la portada: '*Véndese en la puerta de los Apóstoles*'.

JOSEP LOZANO
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BRUGUERA, J. (1991): *Llibre dels fets del rei Jaume*, Barcelona, Barcino.
- CANET, J. L.; E. RODRÍGUEZ i J. L. SIRERA (1988): *Actas de la Academia de los Nocturnos*, vol. I. (sesiones 1 a 16), València, Institució Alfons el Magnànim.
- *Actas de la Academia de los Nocturnos* (1990): vol. II. (sesiones 17 a 32), València, Institució Alfons el Magnànim.
- *Actas de la Academia de los Nocturnos* (1994): vol. III. (sesiones 33 a 48), València, Institució Alfons el Magnànim.
- *Actas de la Academia de los Nocturnos* (1996): vol. IV. (sesiones 1 a 16), València, Institució Alfons el Magnànim.
- Catàleg. *Expulsió dels moriscos* (1997): Articles: «Retrats» de Nuria Blaya; «Els moriscos valencians» de Manuel Ardit; «L'expulsió dels moriscos» de Jesús Villalmanzo Cameno; Apèndix documental de Jesús Villalmanzo Cameno, València, Bancaixa.

- ESCARTÍ, V. *El dietari de Joaquim Aierdi. Estudi i edició*. Tesis doctoral de la Universitat de València, en premsa.
- (1998): *Memòria privada. Literatura memorialística dels segles XV al XVIII*, València, Eliseu Climent.
- ESCOLANO, G. (1972): *Década Primera de la Historia de València*. Vol. VI, llibre X. Edició fàcsimil, València, Departamento de Historia, Universidad de Valencia.
- ESTRELA GARCÍA, J. E. (1999): *Els privilegis de la independència d'Algemesí (segles XVI-XVII). Estudi lingüístic i edició*, València, Saó.
- MARTÍ MESTRE, J. (1994): *El 'Llibre de Antiquitats' de la Seu de València*. Vol. II, València/Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1991): *Ordinacions de la costa marítima del regne de València (1673)*, València-Barcelona, IFV/PAM.
- POVEDA MORA, J. (1995): *Historia de Jalance*, València, Ayuntamiento de Jalance.
- SALVÀ, P. (1905): *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia* (extractado de su actas originales e reimpresso con adiciones y notas de Francisco Martí Grajales), València, Imprenta de Francisco Vives Mora.
- SCHMID, B. (1988): *Les "traduccions valencianes" del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523)*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

